

V. fejezet

KÉT ÉVSZÁZAD.

Ha azt a képet, melyet a megye társadalmáról az 1565/74. évi dica- és dézsmajegyzékek adatai alapján megszerkesztünk, egybevetjük a megtelepülés korának (XIII–XV. sz.) elszórt adatokból ugyan, de mégis határozott vonásokkal kirajzoló társadalmi kontúrjaival, a fejlődésben lényeges eltérés sem a birtokviszonyok, sem pedig a népesség területi, társadalmi vagy nemzetiségi megoszlása terén nem állapítható meg. A korán széthulló királyi uradalom romjain megszületett nagy- és kisbirtokok rendszere változatlan maradt¹ s a jobbágy-nép területi eloszlása is zökkenő nélkül haladt azon az úton előre, melyre már a megtelepülés alkalmával reálépett. A településekkel korán és sűrűn benépesített síkvidék a természetes fejlődés következtében népességgel tömött lett, viszont a csak 1–2 századra visszatekintő hegyvidéki települések lakossága még alig volt számottevő. Korán kifejezésre jutottak a városi és mezővárosi tendenciák (Nagyszöllős, Salánk, Túrterebes) s aránylag csekély azoknak a lakott helységeknek a száma, melyek a megtelepülés óta lepergett 1–3 század alatt végleg lakatlanul maradtak. A társadalmi és nemzetiségi megoszlás eredeti színekében színváltozást csupán a tiszavölgyi szász hospesek telepeinek foltja mutat, mely három század alatt csaknem nyomtalanul elmosódott a környező magyar parasztság tömegében. Az eredeti nemzetiségi keretek némi eltolódása még a rutén települési vidék szélén figyelhető meg, ahol a korai Egres, Rakasz s a későbbi Veresmart magyar eredetű lakosainak rutén elemekkel való átszűrődése és kicserélődése már ebben az időben megindult. Mindezek a törések azonban cse-

¹ Az egyetlen törést a kismemesi jellegű Egresnek a szöllősi uradalomba történt beolvadása idézte elő, melyről már szóltunk.

kélyek, a megye tömegének távlatából alig észrevehetőek, úgy-hogy a megye társadalmáról a XVI. sz. második feléből megszerkesztett kép csaknem hibátlanul fedi a megtelepülés kor-szakából származót.

Ez az egyenes vonalban haladó fejlődés azonban a XVI. sz. után már nem sokáig tartott. A fejlődés menetébe bontó történelmi erők avatkoztak bele s átformálták a megye társadalmának már ismert arculatát. A különbség élesen szemlélhetővé válik, ha az 1565/74. évi jobbágyadatokat összevetjük a Mária Terézia-féle úrbérrendezés alkalmával a községek jobbágylakosságáról készített táblás kimutatásokkal. E kimutatások már a rendezés folytán előállott helyzetet tüntetik fel s teljeseznek tekinthetők, mert birtokosaik neve alatt név szerint felsorolják a jobbágyokat, zselléreket és hazátlan zselléreket, a nemesség keretein kívül álló rétegből tehát legfeljebb a nemesi telkeken élő zsidó korcsmabérlők, putrilakó cigányok és esetleg a hazátlan zsellérnek sem minősített belső cselédek maradhattak ki. Az 1775. évben készült táblás kimutatások a következő végső számokat¹ nyújtják:

A helység neve	Társadalmi csoport					A nevek nyelvi osztályozása							Elhagyott telkek ²
	C	I	Si	Egyéb	M	Sz	O	N	Zs	C	B		
Akli	14	–	2	–	14	–	–	–	–	–	2	–	
Alsókaraszló	31	27	–	–	15	25	–	–	–	–	18	–	
Alsósárad	16	6	1	–	9	9	–	–	–	–	5	–	
Bábonny	17	2	–	–	19	–	–	–	–	–	–	–	
Batár	30	2	6	–	12	8	–	–	–	–	18	–	
Batarcs	41	25	6	–	26	5	3	–	–	–	38	1	
Bocskó	13	4	2	–	4	9	1	–	–	–	5	–	
Bökény	24	8	3	–	16	11	–	–	–	–	8	–	
Csarnató	17	17	1	–	6	12	2	–	–	–	15	–	
Csedreg	8	3	2	–	5	3	–	–	–	–	5	1	
Csepe	31	6	12	–	15	20	–	–	–	–	14	–	
Csoma	20	–	–	–	5	9	–	–	–	–	6	–	
Dabolc	1	3	–	–	4	–	–	–	–	–	–	–	
Egres	25	10	–	–	4	13	–	–	–	–	18	–	
Fancsika	23	15	4	–	13	10	–	–	–	–	19	–	
Farkasfalva	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	3	
Feketeardó	59	39	54	3	57	40	–	–	12	–	46	–	

¹ A nagyszöllősi úrbéri táblás kimutatás kivételesen az 1787. évből való Feketeardó és Fertősalmás ideillesztett adatait pedig az 1828. évi regnicolaris conscriptio alkalmával készített kimutatásokból (O. L.) merítettük, mivel e két helység úrbéri táblás kimutatásai az Országos Levéltárban nincsenek meg s ilyenek más levéltárakban (mint Feketeardó a helység földesura, a Perényi-család levéltárában) sem voltak megtalálhatók.

² Az elhagyott telkek volt gazdái közül csupán a nagyszöllősiek (12) és Honokújfalusiak (2) nevét ismerjük, így a nevek nyelvi csoportosításából az elhagyott telkeket teljesen kihagytuk.

A helység neve	Társadalmi csoport					A nevek nyelvi osztályozása					Elhagyott telek	
	C	I	Si	Egyéb	M	Sz	O	H	Zs	C	B	telek
Feketepatak	32	4	1	–	32	–	–	–	–	–	5	–
Felsőkaraszló	18	8	–	–	5	16	2	–	–	–	3	–
Felsősárad	9	9	2	–	7	10	–	–	–	–	3	–
Fertősalmás	–	–	2	2	2	–	–	–	–	2	–	–
Forgolány	–	10	1	–	7	3	–	–	–	–	1	–
Gődényháza	–	5	1	–	–	–	–	–	–	–	6	–
Gyula	31	3	1	–	29	–	–	–	–	–	6	5
Halmi	29	6	5	–	31	4	–	–	–	–	5	–
Hetény	20	5	3	–	7	8	–	–	–	–	13	1
Ilonokújfalú	15	6	–	–	2	14	–	–	–	–	5	2
Karácsfalva	16	3	5	–	3	9	–	–	–	–	12	–
Királyháza	15	13	8	–	5	25	–	–	–	–	6	–
Kirva	13	7	3	–	–	16	–	–	–	–	7	–
Kiscsongova	5	2	–	–	–	4	–	–	–	–	3	–
Kisgérce	41	15	6	–	13	18	–	–	–	–	31	2
Kiskupány	–	26	–	–	4	9	–	–	–	–	13	–
Kistarna	16	3	1	–	3	11	–	–	–	–	6	–
Komját	34	–	1	–	19	13	–	–	–	–	31	4
Komlós	14	6	–	–	4	–	2	–	–	–	14	–
Kökényesd	41	13	1	–	32	11	–	–	–	–	12	–
Mátyfalva	20	4	3	–	8	4	–	–	–	–	15	–
Nagycsongova	6	12	1	–	5	12	–	–	–	–	2	–
Nagygérce	20	10	–	–	6	6	1	–	–	–	17	–
Nagyszőlős	176	15	4	–	77	67	–	1	2	–	48	12
Nagytarna	41	8	5	–	14	18	2	–	–	–	20	–
Nevetlenfalú	9	–	1	–	4	1	–	–	–	–	5	–
Ölyvös	10	10	–	–	7	10	–	–	–	–	3	–
Péterfalva	2	5	–	–	4	1	–	–	–	–	2	–
Rakasz	63	30	5	–	19	60	1	–	–	–	18	–
Rákóc	36	35	7	–	5	57	1	–	–	–	15	–
Salánk	70	54	1	–	91	8	–	–	–	–	26	–
Sásvár	38	7	4	–	14	23	–	–	–	–	12	–
Sósújfalú	19	8	1	–	8	16	–	–	–	–	4	–
Szárazpatak	7	7	–	–	8	4	–	–	–	–	2	–
Szászfalu	45	23	6	–	32	16	–	–	–	–	26	–
Szirma	11	3	2	–	3	9	–	–	–	–	4	–
Szőlősvégardó	7	10	–	–	2	12	–	–	–	–	3	–
Tamásváralja	21	5	–	–	25	–	–	–	–	–	1	–
Tekeháza	47	6	3	–	25	16	–	–	–	–	15	–
Tiszakeresztúr	9	8	–	–	14	2	–	–	–	–	1	–
Tiszaújhely	27	6	6	–	14	13	2	–	–	–	10	–
Tiszaújlak	31	0	8	–	31	–	–	2	–	–	12	–
Tivadar	–	5	–	–	1	–	–	–	–	–	4	–
Turc	83	37	5	–	33	3	6	–	–	–	83	3
Túrterebe	87	8	3	–	47	7	–	28	–	–	16	–
Veléte	75	67	18	–	70	40	1	–	–	–	49	1
Verbőc	14	3	2	–	18	–	–	–	–	–	1	–
Veréce	29	14	4	–	12	27	–	–	–	–	8	–
Veresmart	42	25	2	–	8	21	–	2	–	–	38	2
Összesen:	1766	771	225	5	1034	798	24	33	14	2	862	37

Az összesített eredmény a két évszázaddal korábbihoz képest a következő:

	1565/74	1775
Összes jobbágyfő	1634	2767
Elhagyott telek	231	37

A jobbágyfők száma tehát 1775-ben 1133-al, vagyis közel 70%-al több volt, mint 1565/74-ben. Ez a többlet a lepergeti két évszázadhoz képest meglehetősen csekély, a történelem útja azonban e csekély többletnek sem egyenesen, hanem mély hullámvölgyeken keresztül vezetett. A fenti számok magukban, a közbeeső folyamat feltárása nélkül meg sem sejtetik azt a hullámzó keserű sorsot, amely e kétszáz év alatt Ugocsa megye népének osztályrészül jutott s amely a megye népi arculatára végül merőben új vonásokat rajzolt fel.

*

Az elmúlt két évszázad alatt a birtok- és birtokosviszonyokban is jelentékeny átalakulás ment végbe. Az 1565/74. években a megye jobbágyságának zömén (83.1%) a Perényiek s a három ősi nemzetség, a Káta, Gutkeled és Hontpázmány nemzetség leszármazottai, a Csarnavodai Surányiak, a Rozsályi Kunok és az Ujhelyiek osztoztak, időközben a Csarnavodai Sulányiaknak és a Rozsályi Kunoknak magva szakadt s szétporladó birtokaik nagyobb részben új királyi adományokat szerző távol-közeli leányági jussolók kezére kerültek. A Káta-birtoktesten, amelynek szétesése már a nemzetség fiágának életében megindult, családi nagybirtok nem alakult ki többé, a Gutkelednek salánki uradalma azonban nagyobb felében továbbra is egy család, a Rozsályi Kunokhoz leányágon kapcsolódó Barkóczyak, majd pedig a Barkóczyakhoz szintén leányági rokonságot tartó gróf Károlyiak kezében maradt. A Perényieknek és Ujhelyieknek, valamint a Rozsályi Kunok örökébe lépő Károlyiaknak, vagyis a fennmaradt három nagy családi birtoktest birtokosainak kezén 1775-ben a következő jobbágyságot találjuk:

	C	I	Si	Összesen	Des
Perényiek ¹	794	287	59	1140	18
Gr. Károlyi Antal	86	78	2	166	–
Ujhelyiek	117	31	13	161	1
Összesen:	997	396	74	1467	19

¹ A Perényi család jobbágyságaihoz számítottuk, mint itt egyedüli leányági birtokos, gróf Teleky Jánosné Vay Borbála jobbágyságait (91 fő) is.

A három család kezén levő 1467 jobbágyfő tehát még most is több, mint felét, 53%-át foglalja le a megye jobbágyságának, ez a szám azonban a két évszázaddal korábbi nagybirtokos családok 83%-os jobbágybirtoklásához képest jelentékeny esést jelent. Ez az esés tulajdonképpen a magvaszakadt Rozsályi Kun-család birtokteste egyes részeinek letördelése és a Csarnavodai Surányi család uradalmának teljes szétosztódása következményeként állott elő, mert a Perényiek és Ujhelyiek némi megnövekedett jobbágyállománya most is csaknem a két évszázaddal korábbi megoszlási arányt képviseli a megye nagyobb számú jobbágyságában:

	1565/74 év		1775 év	
	Jobbágyfő	Százalék	Jobbágyfő	Százalék
Perényiek	849	51.9	1140	kb. 47 ²
Ujhelyiek	115	7	161	5.8

A jobbágyság száma tehát emelkedett úgy a Perényiek, mint az Ujhelyiek birtokán, ez az emelkedés azonban valamivel alatta marad annak az emelkedésnek, amelyet a megye egész jobbágysága ért el ugyanezen idő alatt. A csökkenésre az Ujhelyieknél némi magyarázatot nyújt a tiszaujlaki birtokrésznek a családi birtokok közül csak néhány évvel előbb történt kiesése,² a Perényieknél azonban, ahol ilyen birtokleszakadást nem tudunk megfigyelni, a csökkenés azt fejezi ki, hogy a jobbágyság természetes szaporodással és telepítéssel történt gyarapodása nem tartott lépést a megyei aránnyal. A különbség azonban alig számottevő s nem változtat azon a ritka tényen, hogy a Perényiek hatalmas ugocsai birtokteste négy évszázadon át folyamatosan és tömegében változatlanul szállott nemzedékről nemzedékre a családban. Kisebb méreteken ugyan, de öt évszázad szakadatlan folyamatában ugyanezt az állandóságot szemlélhetjük az Ujhelyi-birtokok sorsában is.

A szinte érintetlenül maradt Perényi- és Ujhelyi-birtokok, valamint a megcsontult Károlyi-kézre szálló salánki uradalom keretein kívül a XVI. század óta a birtokos viszo-

¹ A Perényi jobbágyság abszolút számából hiányzik a feketeadói jobbágyok száma, minthogy Feketeardó 1775. évi úrbérrendezési tábláját nem találtuk meg s a helyette beillesztett 1828 évi regnicolaris conscriptio a jobbágyoknak birtokosok szerint való megoszlását nem tünteti fel. Tekintettel azonban arra, hogy Feketeardó a XVIII. sz.-ban kevés kivétellel a Perényiek birtoka volt, a százalékarány kiszámításánál az 1828. évi jobbágyokat csaknem teljesen (150-et) az 1140 főhöz számítottuk. Így áll elő a „kb.” 47%-os szám.

² Tiszaujlakot 1770-ben a kir. fiscus teljes egészében megvásárolta a mármarosi só lerakó állomásának céljaira. UC 122–39, NRA 1817–308, 1441–19.

nyok terén a megye más birtokain gyökeres változások következtek be. Az eredmény elsősorban a középbirtokok nagymérvű megszorodásában jut kifejezésre. A XVI. sz. második felében ugyanis mindössze 16 volt az olyan birtokosoknak a száma, akiknek öt vagy ötnél több jobbágyuk volt s akik így a nagy uradalmak és családi birtoktestek, valamint a csak 1–4 jobbágyot tartó kisbirtokosok s a jobbágytalan kisenemesek hatalmas tömege között az összekötő társadalmi fokot képezték s a középbirtokot¹ képviselték. A XVIII. sz. második felében a középbirtokosok kategóriájába a jobbágyállomány alapján (5–50) a következő birtokosokat kellett sorolni:

	C	Jobbágyfő		Összesen	Elhagyott telek
		I	Si		
Báji Patay József	33	11	2	46	–
A kir. fiscus	31	6	8	45	–
Gróf Gyulay Ferenc	35	7	3	45	3
Hagara Pál	34	3	4	41	–
Csebi Pogány László	22	15	3	40	1
Komjáthy Zsigmond	28	7	1	36	–
Dobsa Ferenc	18	8	3	29	–
Morvay András	14	11	2	27	1
Bodó János	14	9	–	23	–
Nagyiday István	16	5	–	21	–
Dienes István és Zsigmond ²	9	7	2	18	–
Csebi Pogány Imre	11	7	–	18	–
Br. Sztojka Zsigmond	13	2	2	17	–
Czáró Fogarassy Zsigmond	16	–	1	17	–
Besseney György	13	3	1	17	1
Gr. Desewffy Sámuel	10	5	1	16	–
Fekete Teréz	11	3	1	15	–
Br. Vécsey István	11	2	1	14	–
Rátonyi Gábor	8	3	3	14	–
Rátonyi István	9	4	1	14	–
Maróthy László	11	1	1	13	–
Balogh Zsigmond	4	5	3	12	–
Majos István	8	1	2	11	1
Kallós László	8	2	1	11	–
Özv. Komáromyné	8	1	1	10	–
Székely Gáspár	5	2	2	9	–
Kanizstos György	6	2	1	9	–
Bárány János	–	9	–	9	–
Csepei Zoltán György	4	1	4	9	–

¹ A birtok nagyságát most is a jobbágyság számával fejezzük ki s a középbirtokos alatt az 5–50 jobbágyot, kisbirtokos alatt az 1–4 jobbágyot tartó földesurat értjük. V. ö. a 135. l.-on elmondottakat.

² E jobbágy állománynak csupán egy része közös a két Dienes között, másik része külön Dienes István és külön Dienes Zsigmond neve alatt áll.

	Jobbágyfő			Összesen	Elhagyott telek
	C	I	Si		
Fogarassy Antal	6	2	1	9	–
Fekete László	6	2	1	9	–
Egry János	7	–	1	8	–
Ormós Miklós	3	5	–	8	–
Eötvös László	5	3	–	8	–
Fogarassy Imre	6	2	–	8	–
Komlósy Ferenc	6	1	–	7	–
Fóris Pál	3	4	–	7	–
Buday László	7	–	–	7	–
ifj. Buday László	6	–	–	6	–
Buday István	3	3	–	6	–
özv. Csebi Pogány Imréné	6	–	–	6	–
Kallós Ferenc	2	3	1	6	–
Ilosvay László	5	1	–	6	–
Pap Mihály	3	3	–	6	–
Futamoth Zsigmond	3	3	–	6	–
Ferenczy Antal	4	2	–	6	–
Tolnay Pál	5	1	–	6	–
Bogárdy Lajos	5	1	–	6	–
özv. Bogárdy Györgyné	3	2	–	5	–
Bay György	4	1	–	5	–
Gr. Haller Péter	4	1	–	5	–
ifj. Ilosvay Ferenc	2	3	–	5	–
Kovácsnay József	4	–	1	5	–
Dezsőffy Imre	4	–	1	5	–
Lónyay Zsigmond	3	2	–	5	–
Vay Imre	–	5	–	5	–
Összesen:	525	192	60	777	7

A közép-birtokosok csoportjában tehát a két évszázaddal korábbi 16 birtokosfővel szemben most már 56 birtokos, vagyis amannak több mint háromszorosa foglal helyet¹ s míg a 16 birtokosra a XVI. sz. második felében a megye jobbágyságának alig 11%-a jutott, most az 56 birtokosra a jobbágyság 28%-a esik. Ezek a számok világosan kidomborítják a korábbi birtokkeretek szétoldását s a nemesség társadalmi skáláján össze-

¹ Hangsúlyoznunk kell, hogy a fenti névsor csak pillanatképet ad, mert a családok tagjait nem fogtuk össze egy családdá, mint a Perényieknél és Ujhelyieknél. Az utóbbiaknál ez az egybefogás indokolt volt, mert a Perényi-tagok kezén területileg is egységes uradalom, az Ujhelyiek közén pedig egyetlen forrásra visszavezethető ősi nemzetségi birtok volt, a fenti névsorban felsoroltak legnagyobb részénél azonban hasonló gyökereket, nem lehet találni s az összefoglaló családi kereteket is nehéz volna megállapítani. Természetesen ez a névsor mindjárt megváltozik, ha valamelyik birtokos meghal s jobbágy-állománya több örökös között kerül felosztásra. A felosztás után az új birtokosok – ha jobbágyaik száma külön-külön az 5 alá száll – névsorunkból ki is esnek. Ez a névsor tehát az életet dinamikus állapotában szemlélteti s pillanatot örökít meg, többre eleve sem tartva igényt.

kötő lépcsőt képező középbirtokosság hatalmas térfoglalását. A középbirtokosok birtokán élő 28%-os jobbágyarány egyúttal azt is érzékelteti, hogy ez a birtokos-réteg most már a megye társadalmi és gazdasági életében a nagybirtokosok mellett is jelentékeny szerepet tud játszani.

A birtokosok középső rétegében két évszázad alatt bekövetkezett változást azonban nem csupán a birtokosok számának és gazdasági állományának nagymértékű meggyarapodása jelzi, hanem a rétegnek jóformán teljes kicserélődése is. Az 1567/74. években e csoportba sorozott 16 birtokos közül a XVIII. sz. második felében 56-ra szaporodott birtokosok között csupán egynek, Csepei Zoltán Ferencnek a családját találjuk fel. Az 1567/74-ben 1–1 taggal szereplő Csegödy, Csomaközy, Dálnoky, Székely, Tetey, Verböczy s a 2–2 taggal szereplő Büdy és csepei Ákos családnak fiágban időközben teljesen magvaszakadt, a Károlyiak a nagybirtokosok sorába emelkedtek, a Szirmayak egy része, a vagyonosabbak pedig elhagyták Ugocsa megyét. A Horváth-családot sem találjuk már ebben a kategóriában. Végül a Szatmár megyében is birtokos Vetésyek közül két évszázaddal előbb ugocsai birtokaikkal még négyen kerültek be a középső birtokos rétegbe, most pedig a megyében már csak egyetlen Vetésynek van birtoka, de 3 jobbágyával ez is az alsó, a kisbirtokosi kategóriába szorult le.

Az 1775. évi 56 közép-birtokos közül tehát 55 – maga vagy a családja – az elmúlt két évszázad alatt szerezte meg a középbirtokos jogcímét, de az új birtokosok közül legtöbben a megyében is egészen új emberek voltak. Az eredeti ugocsai kismemességet az új középbirtokos rétegben – a Csepei Zoltán-család említett tagján kívül – csupán 2 Kallós s 1–1 Fóris, Futamoth és Balogh képviselik, az 56 birtokos közül tehát 50 két évszázaddal korábban a megye területén még egyáltalában ismeretlen volt. Az új birtokszerzőket elsősorban a családi kapcsolatok, a leányágon örökölt jussok vezették Ugocsába és pedig főként a szomszédos megyékből. Így Szatmár megyéből származtak át az Egryek, Eötvösök, Lónyayak, Maróthyak, Patayak, Ráthonyiak és Tolnayak, Bereg megyéből a bilkei vajdakkal egy törzsből származó Ilosvayak és Komlósyak, Máramaros megyéből a csebi Pogányok s az idegen eredetű Dobsák, Czáró-Fogarassyak, Sztojók, Zemplén megyéből a Bayak, Bodók és Nagyidayak. A felsőtiszai országrészből kerültek ki még az ungmegyei csicseri Ormósok és az abaújmegyei Dienesek, míg a gróf Gyulayak Erdélyből, a bölsei Budayak Bihar megyéből, a Morvayak pedig az országnak éppen másik széléről, Trencsén megyéből jutottak el a kicsiny Ugocsába. Közülük legtöbben a fiágban magvaszakadt Surányi- és Rózsályi Kun-család feloszló birtoktestén és pedig a leginkább új adományok-

kal megerősített leányági örökrészen telepedtek meg. Így a Bayak, Bessenyeiek, gróf Dessewffyék, Maróthyak, Morvayak, Budayak és Pogányok a Rozsályi Kun-rokonság, a Bogárdyak, gróf Gyulayak, Ormósok, Ráthonyiak, Tolnayak és Vecseyek a Surányi-rokonság, míg a Czáró Fogarassyak már a Csepei Ákos-, a Nagyidayak és Komáromyak pedig a Verbőczy-rokonság révén jutottak ugocsai birtokaikhoz, melyek egy-egy család kezén más szerzemények és pedig ezután is főként leányági jussok segítségével az idők folyamán tovább gyarapodtak, de ugyanakkor tovább osztódtak és darabolódtak is.¹ Családi kapcsolataik bogoza ama különben természetes és ma is megfigyelhető társadalmi jelenség felismerésére vezet bennünket, hogy a középbirtokos családok házasságaikkal osztályaik határait ritkán lépték át s így a felsoroltakat az ugocsai földön élő kisbirtokos vagy éppen birtoktalan nemességhez rokoni szálak alig fűzik. Az utóbbiaknak így annál kevesebb lehetőségük volt arra, hogy a felettük álló birtokos-kategóriába felemelkedjenek.

A megye kisbirtokos nemességében a két évszázad letelte után ugyanazok a változások lépnek elő, melyeket a középbirtokos nemességnél megfigyeltünk: a kisbirtokosok száma megnőtt s ugyanekkor a réteg csaknem teljesen kicserélődött. Az 1567/74. években 52 birtokosnak volt Ugocsa megyében 1–4 jobbágya, 1775-ben pedig már 114 az ilyen birtokosoknak a száma, az utóbbiak nagyobb része azonban a XVI. sz. második felében még ismeretlen volt a megyében.² Az új birtokosok

¹ Az említett családok eredetére, rokoni kapcsolataira és birtokszerzéseire számos adat meríthető a munka Második Részében az egyes birtokok kapcsán idézett forrásokból, általában pedig Komáromy András jegyzeteiből (Kom. jz.), Szirmay munkájából (Not. Ug.) és Nagy Iván „Magyarország családai” c. műből. Egyes családokról tanulmányok is szólnak. Így pl. Komáromy András: A Káta nemzetségről Turul V. 160; U. az: A Hunt Pázmán nemzetség ugocsai ágazata, u. ott VII. 145; U. az: A Nagy-Idai család leszármazása, u. ott VII. 108; Petrovay György: A komlói Komlós-család története 1344-től, u. ott, XIII. 31, 84; U. az: Az Ilosvay-család története u. ott XIV. 19, 66, 97, 157; Bay Iona: Jegyzetek a Chicheri Ormosok és Ladányi Bayak családtörténetéhez, u. ott XXI. 57; Komáromy András: Magyarország családai. 5, Alsódraskóczi Morvay, Nagy Iván Családtörténeti Értesítő I. 27; U. az: 86. Maróthegyházi Maróthy u. ott III. 186. A szóbanforgó családokra találhatók adatok Szatmár vármegye monográfiájában is (Magyarország vármegyéi és városai), a „Szatmár vármegye nemes családai” című fejezetben (566–613).

² Egyformán messze vezetne annak megállapítása, hogy az 1565–74. évbéli kisbirtokos családok a lefolyt két évszázad alatt miként estek ki e kategóriából és egyszersmind a megye társadalmából s hogy az új kisbirtokosok rétege miként állott elő. Sok esetben e sokágú folyamatot nem is tudnánk nyomon kísérni, mivel a társadalmi és vagyoni helyzetnek ezen a fokán a számunkra történeti kútfőket szolgáltató oklevelezés nem volt gyakori. Amennyire az adatokból következtetni lehet, az 1565–74-i kisbirtokos kategóriában is – miként a közép-

között armalista nemes alig akad,¹ vannak azonban többen olyanok, akik – amennyire meg lehet állapítani – más megyékben, elsősorban természetesen a szomszédos Szatmár és Bereg megyékben is birtokosok voltak. Hasonló elemek a közép-birtokosok kategóriájában is megfigyelhetők, ez az állapot azonban átmeneti jellegű s a legtöbb esetben csak 1–2 nemzedék életére terjed ki, mivel az új birtok megszerzőjének gyermekei már rendszerint úgy osztoznak meg, hogy az ősi s az új birtokot az örökösök között elválasztják, hogy a területileg együtt vagy közelfekvő birtokok egy kézbe kerüljenek.

*

A XVI. sz. óta az ugozsai birtoktalan kisnemesség nagy tömegében is jelentékeny belső eltolódások mentek végbe. Ezekről az eltolódásokról pontos kép csak 1670 óta nyerhető. Ekkor készítették ugyanis az egytelkes, tehát birtoktalan nemesekről az első ránkmaradt összeírást,² azoknak a névsoroknak a segítségével azonban, melyeket a kisnemesi vidék falvainak XIV–XVI. sz.-i nemes lakosairól századonként szétszórt adatok alapján hiányosan, de a teljességet mégis megközelítően állítottunk össze, korábbra is tudunk következtetni s körvonalaiiban meg tudjuk sejtetni a birtoktalan kisnemesség társadalmának életjelenségeit.

A XVIII. sz.-ból az armalista nemesekről maradtak ránk teljes összeírások, az a körülmény azonban, hogy 1670-ben az „egytelkes”, 1743-ban³ és 1754/55-ben⁴ pedig az „armalista” nemeseket írták össze, nem téveszthet meg bennünket. E gyűjtőnév alá ugyanis mind a három esetben azokat a nemeseket foglalták, akiknek nemesi birtokaik nem voltak, nem számítva

birtokosiban – sok család kihalt (pl. Csoma, Egresy, Fancsikay, Forgolányi, Lázár, Oroszi, NRA 278–8.) s a széteső leányági birtokrészekre telepedtek meg az új kisbirtokos-családok, melyek részben a tőlük szinte elválaszthatatlan birtoktalan kisnemességből, részben a szomszédos szatmári részek hasonló kisnemesi elemeiből kerültek ki.

¹ Csupán 11 kisbirtokost (Lakóczy, Dancs, 3 Kovács, Vincze, Nagy, 4 Szegedy) tudunk olyan családok tagjainak felismerni, melyek az 1728–1752. évi nemességvizsgálatok alkalmával armális levelet mutattak fel.

² A katonai terhek kivetéséhez készített 1670. évi összeírásban (Ug. jkv. 1670. szept. 22–23) szereplők neveit közöltük a munka Második Részében. Hasonló összeírást a következő évtizedben néhányszor még végeztek. Az 1681. évi összeírás adatait a munka Második Részében szintén közzétettük, ha valamely községben az 1670. évi állapothoz képest időközben számottevő változás állott elő.

³ Ismeretlen célból készült összeírás a Perényi család levéltárában (Per. 1743. Ns 6.) két füzetben. Az egyik füzet községenként az armalista nemesek és más egyéb kivételes jogállású személyek, a második a jobbágyok neveit és adatait tartalmazza. Az utóbbi füzet vége hiányzik.

⁴ Az országos nemesi összeírás alkalmával készítette a megye. Helyt. Nob.

nemesi birtoknak az az egyetlen telek, amelyen a nemes maga lakott. Az 1670. évi „egytelkes” nemesek között tehát éppúgy találhatunk armális levél birtokában levő nemest, mint az 1743. és 1754/55. évi armalista névsorban armális levél nélkül való egytelkes nemeseket. Így például Dabolcon 1670-ben az egytelkesek között találjuk az armalista Lakóczyt,¹ viszont 1754–55-ben Péterfalván az armalisták közé írták Husztyt és a Vereseket, holott e családok az 1725-ben tartott nemességvizsgálat alkalmával jogcímként csak régi nemesi voltokra hivatkoztak s armális levélről említést sem tettek. A megye összes nemesei közül különben is csupán 45 család tudott az 1725., 1728. és 1751/52. években tartott nemességvizsgálatok alkalmával címeres nemesi levelet felmutatni² s megállapítható, hogy az 1754/55. évi „armalista” nemesek közé nemcsak ez armálisfelmutató családok tagjai, hanem és pedig nagyobb számban olyanok vétettek fel, akik a vizsgálatokon armálisról egyáltalában nem szóltak vagy ha szóltak, armalista voltukat bebizonyítani nem tudták.³ Az 1670. évi „egytelkes” és az 1743., valamint az 1754/55. évi „armalista” megjelölést tehát azonos értékűnek tekinthetvén, a kérdéses összeírásokat, mint közös nevezőn állókat vetetjük össze. Az összevetés eredménye községenként a következő:

	1670. Egytelkes	1743. Armalista	1754/55. Armalista
Bökény	10	8	3
Csepel	6	2	4
Csoma	20	1	–
Dabolc	18	27	20
Fancsika	10	11	4
Farkasfalva	5	–	–
Feketeadó	2	–	–
Fertősalmás	27	18	14
Forgolány	24	24	22

¹ Az armális levélről az 1725. évi nemességvizsgálat jegyzőkönyve. Helyt. Nob. Inv. B.

² A vizsgálatok jegyzőkönyvei: Helyt. Inv. Nob. B, C, D.

³ Az említett 45 családon kívül még 25 család jelölt meg armális levelet nemessége jogalapjaként s néhányan a levelet fel is mutatták, de azt, vagy mert hamisnak látszott, vagy azért, mert a fölmutató a nemeslevélben megnevezettől való származását kimutatni nem tudta, nem fogadták el. A legtöbbben azonban a 25 család tagjai közül a nemeslevelet nem mutatták fel s szinte egybehangozóan arra hivatkoztak, hogy az 1717. évi tatárbeütés alkalmával irományaik elpusztultak. A vizsgáló bizottság természetesen nem elégedhetett meg ennyivel, hiszen az armális levelet publikáló megyétől a publikálásról, sőt legtöbbször a nemeslevél szövegéről is másolatot lehetett volna beszerezni.

⁴ Csepe adatai az 1681. évi összeírásból valók, minthogy a község az 1670. évi összeírásban nem szerepel egytelkes nemesekkel.

	1670. Egytelkes	1743. Armalista	1754/55. Armalista.
Gődényháza	33	21	21
Halmi	7	1	
Hetény	3	1	1
Karácsfalva	–	1	–
Királyháza	–	2	–
Kökényesd	–	1	–
Mátyfalva	9	–	–
Nagygerce	–	6	3
Nagyszöllős	6	–	1
Nevetlenfalu	2	5	2
Péterfalva	40	17	20
Salánk	–	1	1
Sásvár	7	2	1
Szászfalu	1	–	–
Szirma	17	5	4
Szöllősvégardó	4	1	–
Tiszakeresztúr	9	11	15
Tiszaújhely	3	4	2
Tiszaújlak	8	4	7
Tivadar	19	17	13
Turc	–	1	3
Túrterebes	2	1	–
Verbőc	4	6	4
	296	199	165

A fenti kimutatás láttán mindenekelőtt számot kell adnunk arról a három faluról, Akliról, Batárról és Csedregről, melyeket kezdettől fogva a nemesi vidékhez foglaltunk, most azonban hasztalan keresnők a fenti sorban. Emlékeztetnünk kell azonban arra, hogy a nemesi vidéken már a megtelepülés korában is eltérő település-csoportokat figyeltünk meg s megállapítottuk, hogy e csoportok közül a nemesi tömbhöz a leglazább szálak éppen az említett 3 helységet és Nevetlenfalut (akkor Gyakfalvát) fűzték. E falukat ugyanis, melyek eredetileg is jobbágyfaluk voltak, a nemesi vidékhez a területi összefüggésen kívül csupán az a körülmény kapcsolta, hogy uradalmi birtoktest keretébe nem tartoztak s birtokosaik a közép-, sőt esetenként a kisbirtokosok sorai közül kerültek ki. A négy falu a jobbágyközösség jellegét mindvégig megtartotta s – annak dacára, hogy birtoktalan kisnemesség a XVII–XVIII. sz.-ban már csak Nevetlenfalun s itt is csak kis számban lakott – véglegesen a nemesi vidékhez kötő szálak sem szakadtak el. A kis Nevetlenfaluban 1754/55-ben 6 nemesi – 4 birtokos és 2 armalista – családi kúria állott s bár Batáron ugyanekkor csupán egyről, Csedregen és Aclin egyről sem tudunk, a birtokmeg-

oszlásban megtalálhatók a nemesi vidék egységének halvány jegyei.¹

A fenti kimutatásunk azonban egyúttal ellentétes jelenségről, nevezetesen arról is tanúságot tesz, hogy az idők folyamán az eredeti kisenemesi vidéken, tehát az idesorolt 21 falun² kívül is jelentékeny számú birtoktalan egytelkes armalista kisenemesség vert gyökeret. Ezek a faluk már eredetileg is kifejezetten uradalmi jobbágyközségek voltak. Elsősorban egyes honpázmány-eredetű faluk rakódtak meg nemesi elemekkel: a nemesség ugocsai birtokai közül az eredeti jobbágykeretek között csupán Karácsfalva, Mátyfalva és a területileg távol eső Rakasz maradtak meg, a XVII. sz.-ban azonban még Mátyfalva is az elnemesedés felé haladt s a törés csak később következett be, az 1754/55. évi nemesi összeírás már nem találván a faluban sem birtokos, sem birtoktalan nemes lakost. Ezzel szemben a nemesi fejlődés irányában a többi honpázmány-eredetű falukkal közösen haladt a közöttük fekvő, de egyébként káta-eredetű s a Honpázmányok által korán megszerzett Tiszakeresztúr. Megállapítottuk már, hogy a nemzetség fancsikai ágának birtokai voltak az elsők, melyeken a nemesi kúriák elszaporodása megindult, a XVI. sz. második felében azonban már a másik ág faluiban is felismerhetők voltak az elnemesedés irányába lépő fejlődés első nyomai. A XVIII. sz. második felében a nemesség a jobbágyság mellett mindkét ág faluiban – figyelmen kívül hagyva a teljesen jobbágyfalunak maradt Karácsfalvát, Mátyfalvát, és Rakaszt – már számra nézve is jelentékeny tényező lett, miként a következő összeállítás mutatja:

	Armalista nemesek 1754/55.	Birtokos nemesek 1754/55.	Jobbágyok 1775.
Fancsika	4	18	42
Szőlősvégárdó	1	15	17
Tiszakereszt	15	12	17
Tiszaújhely	2	5	39
Tiszaújlak	7	14	47
Verbóc	4	3	19
	<hr/> 33	<hr/> 67	<hr/> 181

A hat falut tehát 181 jobbágy- és 100 nemes család lakta, Tiszakeresztúron azonban az egyensúly már átbillent a nemesek javára.

¹ Csedreg birtoka 1775-ben 13, Batáré 15 birtokos között oszlott meg s e birtokosok között helyet foglalnak a Zoltánok, az ősi ugocsai kisenemesség sarjai is. Akli teljes egészében gr. Gyulay Ferencé volt ekkor.

² L. a III. fejezet 5. alfejezetét.

A kismemesi eredetű vidék s a Hontpázmány falvak kivételével a megye többi részében az 1670–1754/55. évek között csupán szórványosan találunk birtoktalan kismemeseket, nem véletlen azonban, hogy azok a helységek, melyekben ilyen kismemességgel találkozunk többnyire uradalmi majorsági központok voltak, mint Feketeardó, Halmi, Királyháza, Kökényesd, Túrterebes. Ez a körülmény arra mutat, hogy az itt lakó egytelkes vagy armalista nemesek az uradalmi központban szolgáltak s földesúri terhek alól mentesített telkeikhez, sőt nemesleveleikhez is talán éppen ilyen szolgálatok jutalmaként jutottak.¹

A megye egytelkes, illetőleg armalista nemesének a száma az ismertett összeírások idejében, tehát az 1670–1754/55. évek között fokozatosan s igen jelentékeny mértékben (296–199–165) csökkent. Hasonló összeírások hiányában biztosan következtethetjük, hogy a csökkenés folyamata már előbb, a XVII. sz. elején megindult, mikor a megye jobbágylakossága is hasonló irányba fordult, amit a jobbágyok szinte évenként reánkmaradt dézsmajegyzékei alapján pontosan meg tudunk figyelni.² A kismemesi tömb korai megcsappanására kell következtetnünk, mert hiszen a kismemesi vidékhez tartozó 18 faluban a XVI. sz.-ban a birtoktalan nemességet kb. 300–330 főre számítottuk, 1670-ben pedig a megmaradt 17 faluban 231 „egytelkes”, 1743-ban 148, 1754/55-ben pedig mindössze 125 „armalista” nemes számoltak meg. Sőt még úgy is, ha az 1672. és 1754/55. évi összeírásokból ismert, ugyanitt helyben lakó birtokos nemeseket egybefoglaljuk az egytelkesekkel, illetőleg armalistákkal, a közös szám 1670–72-ben még mindig csak 251-re, 1754/55-ben pedig csak 189-re rúg.³

Az apadás folyamatára, mely a kismemesség tömegében a fenti adatok szerint már a XVII. sz. elején megindult és fokozatosan előbbre haladt, elhibázott volna a birtokos nemesi réteg ugyanez idő alatt végbement felduzzadásában vagy a kismemességnek szintén ugyanez idő alatt a megye más részein, elsősorban a hontpázmányi falukban nagyobb számban történt

¹ Tudjuk például, hogy az 1670. évi nagyszőlősi egytelkes nemesek között szereplő Hatos Márton nagyszőlősi udvarbíró volt (Per. 1658. F. 45. Ns 13). Az ugyanitt szereplő Ramnasztai elődje pedig Perényi Ferencről, a földesúrtól, inscriptioban kapta szőlősi kúriális telkét (NRA 1494–33.).

² L. később a táblázatot.

³ Az 1672. évi birtokos-névsor, az 1670. évi egytelkes-névsorhoz hasonlóan ugyancsak a katonai teher kivetéséhez készítve, Ugocea m. jegyzőkönyvében (Ugjkv. 1672. jún. 13.), az 1754–55. évi névsor az ez évi nemesi összeírásban (Helyt. Nob.). A birtoktalan egytelkes kismemesség és a soraik között élő, 1–2 jobbágyot tartó szegény kisbirtokos-réteg társadalmi és vagyoni szintje között alig volt különbség, a hullámlás is e két réteg között fordul elő leginkább.

megtelepedésében magyarázatot keresni. A birtokosok sorai közé ugyanis az eredeti kismemesi tömbből kevesen emelkedtek fel s a kismemesi családok XIV–XVI. sz.-ból jól ismert neveit az eredeti kismemesi vidék határain kívül később megtelepülő nemesi rétegben szintén csak elvétve találjuk fel. Az ilyen terjeszkedést felgyülemlett belső népi feszültség kényszerítheti ki, ilyesmire pedig a XVI–XVIII. sz.-ban a kismemesség körében legkevésbé sem találhatunk, hiszen a kismemesség a lefolyt két század alatt csaknem éppúgy kicserélődött, mint a birtokos nemesség; az ilyen csere tehát nem felhalmozódott és terjeszkedésre ösztönző erőkről, hanem az ellenkezőjéről, pótlást követelő erő- és vérvesztéséről tanúskodik.

A kicserélődés szemléltetésére szembeállítjuk három különféle eredetű kismemesi falu nemes lakosainak – birtokosoknak és birtoktalanoknak – a neveit a XV–XVI. sz.-ból¹ s a XVIII. sz. második feléből:

<i>Tivadar</i>		<i>Hetény</i>		<i>Fertősalmás</i>	
XIV–XVI. sz.	1754/55	XIV–XVI. sz.	1754/55	XIV–XVI. sz.	1749 ²
Barta	Albert	Bartos	Kotvaszay	Almásy	Almásy
Chankay	Bencze	Bedő	Kürtty	Antal	Balogh
Futamoth	Biky	Benech	Szintay	Földessy	Biró
Király	Erdélyi	Dolgos	Tegze	Gödény	Czáró Fo-
Kopo	Fülek	Dothor		alias Csomay	garassy
Mihályfy	Gödény	Fejes		Horváth	Ferenczy
Nagy	Juhász	Fogas		Márton	Gál
Orros	Kolosváry	Hetényi		Nagy	Homoky
Sárközy	Lánczy	Horváth		Szél	Kovács
Szabó	Megyessy	Komlósy		Tegze	Pásztay
Szőke	Nagy	Literátus		Úr	Szabó
Tivadarfalvi	Pap	Marton		Zohon	Tegze
Tüsér	Sárközy	Merk			Török
Veres	Szabó	Móré			Várady
Vince	Szabó alias	Szabó			alias Soly-
	Szombaty	Szakács			mossy
	Szegedy	Szenyessy			Zohon
		Szerecsen			
		Török			
		Vetéssy			

¹ Miként a Bevezetésben megállapítottuk, Ugocsa megye területén a családnevek a XV. sz.-ban általában már megrögződtek. Szórványosan ezután is előfordultak névváltozások, ezek azonban legkevésbé sem volnának elégségesek egész névsorok kicserélődésének megmagyarázására, de erre azért sem szabad volna bízni magunkat, mert a XIV–XVI. sz.-i családnevek alatt élt családok fiágának kihalása sok esetben oklevéllileg is kimutatható.

² Azoknak a családoknak a nevei, melyek 1749-ben Fertősalmáson nádori adományt kaptak.

Többé-kevésbé a fentiekhez hasonló változások figyelhetők meg a többi kismemesi faluban is, eltérés leginkább annyiban jelentkezik, hogy egy-egy faluban mily mértékben nyert pótlást az eltűnő réteg. A pótlás kérdése viszont elsősorban a helyenkénti családi és vagyoni viszonyok szerint alakult, mert az új réteg túlnyomó nagy részben leányági kapcsolatok révén lépett be a tágabb családi s ennek révén a falu nemesi közösségébe, ha tehát a leányág sem virult, az egyes ágak kihalásával párhuzamosan az életben maradók kezében a vagyon integrálódási folyamata indult meg. Az integrálódási folyamat élesen tűnik elő a kismemesi, illetőleg a serviens (várjobbágyság, gyepűőr?) eredetű Farkasfalván, ahol a XVI. sz.-ban még 12 különféle név alatt éltek nemes családok, de 1670-ben a faluban egyetlen nemesek már csak négy név alatt találhatók s ugyanakkor a faluban már jelentékeny számú jobbágyság tartózkodik. E jobbágyságok a falualapító család leszármazottja, Farkas FABIÁN, a Wesselényi összeesküvés után pártot ütő putnoki főkapitány birtokán éltek.¹ Az integrálódás tovább haladt s a XVIII. sz.-ban már nem lakta más a falut, csak a birtokos Farkasok 1–2 tagú családja és jobbágyaik. A kis falu tehát hat évszázad után a kezdeti társadalmi állapothoz érkezett vissza: a faluban egy kúria áll és körülötte a kismemesi jobbágyság portái. A kismemesi vidék falvai közül hasonló, bár nem ilyen messzemenő integrálódási folyamat figyelhető meg Bökényben, Csépen, Hetényben, Sásváron és Szirmán, melyekben a XVIII. sz. második felében egyetlen kismemesi már csak szórványosan található s a birtokos nemesek száma is csak 3–5 körül mozog. E kismemesi eredetű falukban a megmaradó fiág, vagy az új családot hozó leányág kezén – rendszerint királyi adománnyal is alátámasztva – a kisebb birtokok mellett középbirtokok is alakultak ki, mint a Morvayaké és Patayaké Bökényben, a Sztojákaké Csépen, a Pogányoké Hetényben s a Czáró Fogarassyakó Sásváron.

Miként a vérségi osztódás kimerülése az előbbi falukban integrálódási folyamatot idézett elő, a kismemesi vidék többi faluiban az osztódás bősége biztosította, sőt fokozta a falu birtokának szétaprózottságát. Az ilyen fejlődés útján haladó faluk csoportjába a serviens- (várjobbágyság, gyepűőr) eredetű Csoma, Forgolány, Péterfalva, Tivadar, az ezektől földrajzilag külön eső, de az előbbiekkal a fejlődésben szinte testvéri közösséget tartó Gődényháza és Dabolc, valamint Fertősalmás tartoznak, melyekben a XVIII. sz.-ban is változatlanul nagyszámú

¹ A Farkas FABIÁNTÓL elkobzott farkasfalvi birtokon 1672-ben 20 telkes jobbágyság élt. UC 14–23, 27–5.

kisnemesség élt. E szűk határú kis faluk¹ nemes lakossága sokszor már nem is a jobbágyság, hanem a zsellérség anyagi színvonalára hanyatlott alá. Telkeik rendszerint csak negyed vagy éppen nyolcad nagyságúak voltak s szegényes portáikon háziállatokat sem igen lehet látni. Gődényházán például 1743-ban² a 21 armalista nemesnek összesen is csupán 11 ökre és 15 tehene, lova pedig egy sem volt, holott ugyanekkor egy-egy parasztfaluban 3–4 jobbágy is több jószággal tudott kiállani.³ Gődényházán azonban még enyhíti a helyzetet, hogy a lakosok itt századok óta fazekas mesterséget űznek s a fazekasok mellett 1743-ban 3 armalista csizmadia is élt. A gődényházinépi iparnak, a fazekasságnak a mását a többi szegény nemesi faluban azonban nem találhatjuk meg, itt csupán elvétve merül fel a nemesek közötti egy-egy csizmadia, halász, kovács, mészáros vagy molnár. Nyilvánvaló, hogy e falukban a nemesi zöm a földművelésből élt. A nemesség életszínvonalára itt tehát jóformán egyedül a földművelésnek arányaiból lehet következtetni, ennek arányairól pedig az 1743. összeírás következő összetett adatai beszélnek:

	Armalisták száma	Az armalisták kezén levő					
		ökör	fejős tehén	meddő tehén	ló	disznó	vetés köbőlben
Dabolc	27	10	8	1	–	5	15
Fertősalmás	18	8	11	2	–	22	17
Forgolány	24	24	15	2	1	22	12
Péterfalva	17	24	11	1	1	16	18
Tivadar	17	12	7	–	–	9	13

Ezek a számok az élet egészen szegényes lehetőségeiről tanúskodnak, hiszen egy-egy nemes családra alig esik átlagosan egy-két nagy jószág s 1/2–1 köből vetés-terület, érthető tehát, hogy az 1743. évi összeírás szerint Dabolcon 5, Fertősalmáson pedig 3 armalista nemes a vármegyéhez szegődött hajdúnak. E szegény nemesek sorai között szép számmal éltek „libertinus”-ok és magukat megváltott „manumissus”-ok, tehát jobbágyrendű emberek is, akik vagyoni téren nemcsak elérték a nemességet, hanem – és pedig szinte következetesen – az armalisták fölé emelkedtek, hiszen például Fertősalmáson 1743-ban egyetlen „manumissus” kovácsmesternek 2 ökre, 2 fejős tehene, 2 disznója és 4 köblös vetése, Péterfalván egy libertinusnak 4 ökre, 1 fejős tehene, 2 disznója és 1 köblös vetése volt.

¹ Az 1907. évi hivatalos helységnévtár szerint Csoma területe 972, Forgolányé 1627, Péterfalváé 1769, Tivadaré 419, Gődényházáé 2023, Dabolcé 1253 s Fertősalmásé 2824 kat. hold volt.

² Per. 1743. Ns 6.

³ V. ö. a később következő kimutatásunkat.

A lefolyt két század alatt az ősi réteg ezekben a falukban is kicserélődött és itt is jobbadán leányági utódok ültek be a szegény kúriákba. A leányág révén sokszor parasztjobbágyok kerültek a nemesi telekre, mert e szegény nemesek gyermekei gyakran házasodtak össze a köztük vagy szomszédságaikban lakó jobbágygazda gyermekeivel. Az anyjuk révén nemesi kúriában ülő parasztutódok a kúria révén a nemesi közösség tagjai lettek s néhány nemzedék után származásuk minden emléke elmosódott.

A XVIII. sz.-ban a társadalmi és jogi viszonyoknak a központi államhatalom részéről kezdeményezett rendezésével e szegény nemes-falukra nehéz idők következtek. Megindultak a nemesség-vizsgálatok s kitartóan folyt a lappangó királyi jogok, a fiági magszakadások után jogtalanul átszállott örökségek felkutatása. Mindezek nemcsak azokat állították súlyos kérdés elé, akik valóban jogtalanul ültek a birtokban s ennek révén esetleg a nemes kiváltságaiban is, hanem az ősi birtok szerzőinek jogos utódait is, mert a jogcímük gyökerei hat évszázad távolságába nyúltak vissza, ennek bizonyítására azonban a pusztá hagyománynál több alig állott rendelkezésükre.¹ A nemesség-vizsgálatok során számos, addig nemesi szabadságban élő család jobbágysorba került,² a csomai kúriális község pedig teljes egészében kiesett a nemesi szabadságból.³ A pervesztes csomaiak erre eltűntek a faluból, helyeiket új telepések, rutén parasztek foglalták el s így az ősi magyar nemesi faluból a XVIII. sz. első felében egyszerre rutén parasztfalu lett. Dabolc, Fertősalmás, Forgolány, Péterfalva és Tivadar nádori adományt szerzett⁴ s elkerülte Csoma sorsát.

*

A Mária Terézia-féle úrbérrendezés befejezése során községenként készített s már a rendezett úrbéri viszonyokat meg rögzítő táblázatos kimutatások 1775-ben Ugocsa megyében 2767 jobbágyfőről számolnak be. Ez a jobbágyság a szűkebb jobbágyosztályok között a következőképpen oszlott meg:

jobbágy	1766
zsellér	771
háztalan zsellér (lakó)	225
egyéb	5

¹ A gódnéyháziak kivételesen kedvező helyzetben voltak, mert a falu adománylevelét (1262!) Mátyás király 1468-ban, majd Rudolf király 1604-ben az akkor élő birtokosok számára átírta és megerősítette. Kir. Könyv. V. 665–669.

² A vizsgálati jegyzőkönyvek: Helyt. Nob. Ugocsa Inv. B, C, D.

³ P. 4–757, 4–1628, 4–3827; NRA 278–8. Lel. Prot. 1805. f. 76 (Kom. jz.).

⁴ NRA 278–8, 12, 1843–24; Szirmay 124, 125.

Annak dacára tehát, hogy az 1567/74. évi jobbágyszámhoz (1634 fő) képest 1775-ben 7%-os jobbágytöbblet mutatkozik, a jobbágyság osztálytagozódása most jóval kedvezőbbnek látszik, mint amilyen két évszázaddal előbb volt. Míg ugyanis 1567–74-ben a teljes jobbágyok száma (450) a felét sem érte el a szegények, szolgák és zsellérek számának (992), addig most a jobbágyok száma megközelítette a zsellérek és házatlan zsellérek számának kétszeresét is. Minthogy pedig már az 1567/74. évi kedvezőtlen arányt is a jobbágyság elszaporodását követő telekfeldarabolások következményének ismertük fel, 1775-ben a jobbágyság számának 70%-os megnövekedése után a kedvezőtlen arány további romlásával és nem a fenti számokban kifejezésre jutó feltűnő megjavulásával kellene találkozni.

E kedvezőnek látszó 1775. évi társadalmi megoszlás mögött merőben elhibázott volna a korábbival ellenkező társadalmi tényezők szerepét keresni vagy azt az úrbérrendezés eredményének tulajdonítani. Az eltérés ugyanis csupán látszólagos s annak következményeként állott elő, hogy 1567/74-ben az adófizetésre kötelezett teljes „jobbágy”-ok közé csupán az egész- és féltelkes jobbágyokat sorolták s a kisebb portával rendelkező jobbágyokat szegényeknek írták, míg az úrbérrendezés-kor az általános utasításnak megfelelően a jobbágyok közé került mindenki, akinek a telke elérte vagy meghaladta az $\frac{1}{8}$ jobbágytelek nagyságát.¹ Ezért jutottak a „jobbágy”-ok 1775-ben nagy túlsúlyra a zsellérekkel és házatlan zsellérekkel szemben, a látszatra kedvező számok mögött tehát most is a XVI. sz. második feléből már ismert kedvezőtlen társadalmi tagozódás bontakozik ki.

Az 1775. évi úrbérrendezés után ugyanis az egész jobbágyság kezén – beleértve tehát az $\frac{1}{8}$ -nál kisebb telkeket bírók, vagyis a zsellérek telek-törmelékeit is – Ugocsa megyében a telekállomány végső száma $608\frac{2}{8}$ jobbágytelek volt.² Két évszázaddal korábban is körülbelül 600–700-ra számíthatjuk a jobbágytelkeket, mert a fél- és egészportás jobbágyok birtokában $415\frac{1}{2}$ porta volt s legalább 200–300 telekre lehet tennünk ($\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{5}$ átlaggal) a szegények, zsellérek, szolgák, új és leégett házak (1107 fő) telektartozékait. Ha még figyelembe vesszük, hogy 1567/74-ben 231, 1775-ben pedig csak 35 volt az elhagyott üres telkek száma, a megye jobbágytelek állományának inkább

¹ A telek nagyságát a külső tartozékok nagysága szabta meg s ha a belső fundus a külső tartozékokhoz képest kicsiny volt, az utóbbiakból kiegészítették, ha nagyobb volt, az utóbbiba beszámították.

² Az úrbérrendezés alkalmával 8 községet az I., 33-t a II., 25-t a III. osztályba soroztak. A községek földjének minősége szerint, az I. osztályban 20, a II-ban 22, a III-ban 24 hold volt a szántóföld mennyisége.

csökkenését állapíthatjuk meg, mint szaporodását, holott a megye jobbágysága 1775-ben 70%-al több volt, mint két évszázaddal korábban, most tehát a csaknem kétszer akkora jobbágyság kevesebb földet mondhatott magáénak.¹

A jobbágybirtok elaprózódása tehát a közbeeső két évszázad alatt tovább fokozódott s 1775-ben a jobbágytelek megyei átlaga még az egynegyed telket sem érte el.² A jobbágytelkek szétforgácsolódását egy-egy község keretén belül közelebbről is megfigyelhetjük. Így például Kirván 1567-ben 2 egészportás jobbágyot és 5 szegényt, tehát $\frac{1}{2}$ portánál kisebb telket bíró jobbágyot jegyeztek fel s ugyanitt 1775-ben egy jobbágnak $\frac{3}{8}$, hétnek $\frac{2}{8}$ és négynek $\frac{1}{8}$ nagyságú jobbágytelket mértek ki. A többi faluban is – akár a sík-, akár a hegyvidéken – az úrbérrendezés alkalmával szintén többnyire $\frac{1}{8}$ és $\frac{2}{8}$ nagyságú telket mértek ki, $\frac{3}{8}$, vagy éppen $\frac{4}{8}$ nagyságú telkek csak szórányosan találhatók.

Annak dacára, hogy a jobbágybirtok összállománya a megyében a lefolyt két évszázad alatt jelentékeny mértékben nem változott meg, a megye egyes vidékein a jobbágyfők számában lényeges eltolódások következtek be. Elsőnek kell említenünk a hegyvidéki faluk jobbágyságának nagymértékű megnövekedését, ami annál inkább kidomborodik, mivel ugyanez idő alatt a síkvidék egyes részein a két évszázaddal korábbi állapothoz képest a jobbágyfők száma megcsappant.

A két hegyvidéken, melynek betelepülése csak a XIV. sz. derekán indult meg, 1567/74 óta nemcsak a meglévő községek lakossága duzzadt fel, hanem négy új község is települt meg. Az erdők irtásával helyhez jutó új faluk (a nagyszöllősi hegyvidéken Ilonokújfalú és Kiskupány, az Avashegységben Sósújfalú és Kistarna) már a hegységek belsejébe szorultak, miután a hegyek sík felé néző oldalait az első ide települő rajok lefoglalták. A két hegyvidék egyes községeiben 1567/74-ben és 1775-ben a következő jobbágyság lakott:³

¹ Hangsúlyoznunk kell, hogy az úrbérrendezés előtt a jobbágytelek nagysága nem volt pontosan megszabva s a „porta” vagy a „telek” fogalma helyenként és koronként eltérő volt. Minthogy azonban úgy a királyi adó, mint a földesúrnak járó szolgáltatás a telekhez igazodott, valami rendszerességet mindig kitermelt a gyakorlat s végeredményben nagy törések nem következhetek be.

² Az összes jobbágyok száma, tehát a zsellérek és házatlan zsellérek is beleszámítva, viszonyítva az össztelek-számhoz. Az utóbbiakat indokolt volt beszámítani, mert az össztelek-szám nem jelentéktelen hányada a valóságban is az ő kezeikben volt.

³ Nem számítva ide Egrest, Rakaszt és Veresmartot, melyekről később külön szólnunk.

	<i>Nagyszöllősi hegyvidék</i>		<i>Avasi hegyvidék</i>	
	1567/74	1775	1567/74	1775
			Batarcs	13 72
			Bocskó	8 19
Alsókaraszló az 1567/74 évi adat kö- zös Felsőkaraszlóval	29	58	Csarnató	4 35
Felsőkaraszló	–	26	Kirva	7 23
Alsósárad	9	23	Kisgérce	7 62
Felsőszárad	4	20	Kistarna	– 20
Ilonokújfalu	–	21	Komlós	11 20
Kiscsongova	10	7	Nagygérce	10 30
Kiskupány	–	26	Nagytarna	19 54
Komját	32	63	Sósújfalu	– 28
Nagycsongova	9	19	Szárazpatak	4 14
Ölyvös	13	20	Turc	13 125
Rákóc	7	78	Veléte	8 160
	<hr/>	<hr/>		
	113	361	104	662

Ugyanakkor tehát, mikor a jobbágy-többség megyei átlaga csupán 71%-ig emelkedett, a nagyszöllősi hegyvidéken a lakosság száma két század alatt három és félszeresre, az Avasvidéken pedig éppen hatszorosra dagadt fel.

A telekképződés azonban a két hegyvidéken nem tartott lépést, a lakosság ily nagymérvű megnövekedésével. Az úrbérrendezés végrehajtása után ugyanis a szóbanforgó 24 faluban összesen is csak 117 ⁶/₈ jobbágytelket mértek ki, ami az 1567–74. évi összpontszámhoz képest alig jelent gyarapodást. Az 1567/74 évi dica kivetése alkalmából ugyanis ugyanezen a területen 70 ¹/₂ portát számoltak össze s ha e mellett tekintetbe vesszük a „szegény”-ek kezén levő, tehát félportánál kisebb valamint az új és leégett házak gazdáinak, továbbá a bírónak kezén levő telkeket, ezek 1567/74-ben az előbb már alkalmazott ¹/₄–¹/₅ telekátlaggal 30–35, a két hegyvidék összes jobbágybirtoka pedig kb. 100–105 portára tehető. Minthogy a jobbágybirtok mennyisége ezen a területen még két évszázad múlva is csupán 117 ⁶/₈ telek volt, a négy új falu megtelepülése s a korábbiak terjeszkedése céljából kiirtott erdőterület kevés lehetett¹ s a ház fundusán és a mellette levő kerti területen túl nem igen terjedhetett. Tudjuk is, hogy Felsőszáradon, Ilonokújfalu, Kiskupányon,² Nagycsongován 1772-hen egyáltalában nem volt

¹ Magyarország erdőtérképén (A magyar állam összes erdősegeinek átnézeti térképe az egyes községek határában uralkodó főfánemek kitüntetésével. II. kiadás. Bpest, 1896. A földmív. minisztérium kiadása) a két ugcsoi hegyvidék túlnyomó részben még mindig erdővel borított. E térképen élesen megfigyelhetők a hegyvidék faluit félkör- vagy korszerűen körülölelő erdőirtások.

² Kiskupány lakosai az úrbérrendezést, megelőzően „jobbágy”-ok voltak, az úrbérrendezés után azonban – minthogy a jobbágytelkek az egynyolcad mértékét nem ütötték meg – mindannyian „zsellér”-ek lettek.

szántóterület s csupán a belső telken természetek csekélyke zabot vagy tengerit.¹ E faluk lakosai és inasok is, akiknek a többi hegyvidéki faluk szűkös és sovány szántóin nem termett gabona, a szomszédos Szamoshátra és a mármarosmegyei völgybe jártak csépelni vagy földet bérelni, sőt erre az útra tértek egyes községekben az irtásos gazdák is, tapasztalva, hogy hegyoldali irtásaikról a termő földet néhány év alatt lemosta a víz. Az ilyen irtásokon ismét elhatalmasodott az erdő s ez a körülmény is közrejátszott abban, hogy 1775-ben a hegyvidéki jobbágy telek-állomány alig haladta meg a két évszázaddal korábbi.

Míg tehát a hegyvidék lakossága két évszázad alatt 217 jobbágyfőről 1023 jobbágyfőre, addig a jobbágytelkek állománya a kb. 100–105 portáról csak 117 $\frac{6}{8}$ telekre emelkedett s így 1775-ben a hegyvidéki telekátlag alig haladta meg az $\frac{1}{10}$ lelket, ami a $\frac{3}{8}$ -os megyei átlagtól messze elmaradt. A hegyvidéki telekállomány 1775-ben csupán 19%-át képezte a megye összes jobbágytelkei állományának, holott a hegyvidéki falukban élő jobbágyság a megye egész jobbágyságának 36%-át is kimerítette. A XVI. sz. második felében még gyéren lakott s a megye népi erőinek szempontjából alig számottevő két hegyvidék két század alatt tehát hatalmasan előrelendült, parasztnépe meghaladta a megye parasztlakosságának egyharmadát s így a megye népi tömegében nagy helyet foglalt le. E hegyvidéki lakosság gazdasági színvonalát nem lehet csupán a csekély telekbirtokokhoz mérni, mert gazdálkodásának súlypontja a földművelés település- és életformáinak átvétele után is – mint már e vidékek megtelepülésének tárgyalása kapcsán reámutattunk – az erdei legelőkön adott lehetőségek kihasználásával üzőtt állattenyésztésen maradt, melyet a mármarosi só fuvarozásával is gyümölcsöztettek. Az állattenyésztés mértékére azokból a XVI–XVIII. sz.-ból származó urbáriumokból és összeírásokból kövekeztethetünk, melyekbe az összeíró az egyes jobbágyok állatállományát is felvette. A Perényi-birtoktestből kihasított Vay-rész 1668. évi urbáriumából³ kiemeljük az urbáriumban szereplő hegyvidéki faluk következő összesített adatait:

Alsósáradon	8 jobbágnak volt	24 ökre, 16 tehene,
Batarcson	8 „ „	13 „ 12 „ falka juha.
Bocskón	2 „ „	5 „ 1 „ —
Felsősáradon	3 „ „	6 „ 7 „ —
Ilonokújfalun	11 „ „	35 „ 28 „ —

¹ Az úrbérrendezés során felvett „fassio”-kban. UT, az egyes községeknél.

² Ez volt a helyzet Kisgércén, Nagygércén, Turcon. UT.

³ Per. 1668. Ns 24.

Kiscsongován	4 jobbágnak volt	8 ökre,	6 tehene,	30 juha
Komlóson	7 „ „	10 „	11 „	—
Nagycsongován	4 „ „	3 „	6 „	—
Nagytarnán	20 „ „	44 „	37 „	30
Ölyvösön	15 „ „	50 „	41 „	—

Ezekben a falukban tehát, köztük a hegyek belsejében s az úrbérrendezés alkalmával szántóföld nélkül talált Felső-sáradon, Ilonokújfalun, Nagycsongován,¹ egy-egy jobbágyra átlag 3–6 nagy jószág esett.² A XVIII. sz. derekán (1743)³ a faluk lakosságának nagymértékű megnövekedése után már kedvezőtlenebb a helyzet:

Alsósáradon	16 jobbágnak volt	7 ökre,	14 tehene,	6 disznója
Bataracson	44 „ „	4 „	25 „	17 „
1 lova, 6 juha				
Bocskón	7 „ „	4 „	6 „	10 „
Felső-sáradon	5 „ „	2 „	5 „	5 „
Ilonokújfalun	10 „ „	7 „	8 „	8 „
Kiscsongován	8 „ „	13 „	15 „	3 „
Komlóson	7 „ „	3 „	6 „	6 „
1 lova, 30 juha,				
Nagycsongován	12 „ „	10 „	9 „	2 „
Nagytarnán	27 „ „	4 „	17 „	21 „
Ölyvösön	12 „ „	2 „	12 „	10 „
1 lova, 6 juha				

Az állattenyésztés tehát a hanyatlás dacára is még mindig fontos szerepet játszik s valamennyire kiegyenlítést nyújt a művelésre fordítható földek hiányáért vagy csekélységéért.⁴

Az 1567/71. évi állapotokhoz képest 1775-ben mutatkozó 1133 jobbágy többletből 806 fő a két hegyvidékre esvén, csupán 327 jut a megye többi sík részére. Az utóbbi többlet területi megoszlása természetesen különböző volt, annál is inkább, mert egyes falvakban a két évszázaddal korábbi állapothoz képest a

¹ Az 1775-ben szintén szántóföld nélkül talált Kiskupány az idézett urbáriumtól hiányzik, a közeli időből azonban Kiskupányra vonatkozó adatokat is közölhetünk: 1687-ben 3 jobbágnak 11 ökre, 4 tehene és 5 disznója volt. (Per. 1687. okt. 29.)

² A síkvidéki faluk állatállománya némileg kisebb átlagot mutat: 1622-ben Gyulán 6 jobbágnak 12 lova, Feketeardón 7 jobbágnak 7 lova és 17 ökre volt. (Per. 1622. F. 31. Ns 8).

³ Per 1743. Ns 6.

⁴ V. ö. a síkvidéki armalista faluk adatait előbb. A síkvidéki parasztfaluk állatállománya 1743-ban is az előző század átlaga körül mozog. Az előbbi jegyzetben 1622-ből idézett két helység 1743-ban: Gyulán 35 jobbágnak 36 ökre, 41 tehene, 40 disznója, 1 lova, Feketeardón 28 jobbágnak 1 lova, 32 ökre, 26 tehene s 40 disznója volt. (Per. 1743. Ns 6).

jobbágyfők számában és a jobbágytelkek végső mennyiségében csökkenés következett be. A csökkenés a Tisza vonalától délre eső Akli, Csedreg, Fertősalmás, Gyula, Halmi, Nevetlenfalu, Szászfalu, Tamásváralja s a Tisza északi vidékén fekvő Nagyszöllősön s Szöllősvégárdó, Tiszakeresztúr falvakban állapítható meg. A jobbágytöbbség a legnagyobb arányú Rakaszon és Veresmarton, tehát ama két faluban volt,¹ melyek földrajzilag tulajdonképpen már nem a síkhoz, hanem a Nagyszöllősi hegyvidékhez számíthatók s amelyekben az elruténesedés – miként megállapítottuk – már a középkorban megindult. E két falu tehát a jobbágykeretek felduzzasztásában is osztotta a nagyszöllősi hegyvidék faluinak közös sorsát. A síkvidéken többé-kevésbé számottevő jobbágytöbbség mutatható még ki Csepe, Csoma, Egres, Hetény, Királyháza, Karácsfalva és Mátyfalva falvakban.

A síkvidéki falvak jobbágylakosainak számában az 1567/74. évi állapothoz képest mutakozó változások következtességet annyiban fejeznek ki, hogy a teljesen elnemesedett (Fertősalmás), vagy a Hontpázmány-birtokok települési köréhez tartozó s nagyobb számú nemesség által lakott falvak közül egyesekben (Szöllősvégárdó, Tiszakeresztúr) a jobbágyfők száma 1775-ben kevesebb, mint két évszázaddal korábban volt, más kisenemesi falukban pedig, melyekben a nemesség elfogyását s a kisenemesi birtokok integrálódását állapítottuk meg (Csepe, Csoma, Hetény), a jobbágyfők száma megnövekedett. A növekedés nem mindig járt együtt a falu jobbágytelekállományának gyarapodásával is, de a csökkenés együtt haladt a telekállomány csökkenésével. Az arány megbomlása a telkek felaprózódását és a jobbágyság anyagi színvonalának esését vonta maga után s e tendenciák szoros összefüggésben jelentkeztek a földesúri majorsági gazdálkodás előnyomulásával.

A majorsági gazdálkodás széles arányait ama szolgáltatások rendszere egyedül is megvilágítja, melyekkel a jobbágyok Ugocsa megyében az úrbérrendezést megelőzően földesuraiknak teljesítettek. A szolgáltatás-rendszer legfontosabb eleme a robotmunka volt. A földesurak által jobbágyaik vállaira rakott robotolási kényszer szinte határtalan méreteiről az úrbérrendezés előkészítése során a jobbágyok bevallása alapján községenként külön-külön felvett „fassiok”-k² pontos képet nyújtanak. „Szolgálatunk – mondják a Perényiek kiskupányi jobbágyai – szünetlen, hetfűn kezdődik, szombaton végződik, mely az egész esztendőben úgy szokott tartani, a szolgálatra pedig va-

¹ Rakaszon 1567-ben 10, 1775-ben 98, Veresmarton 1567-ben 17, 1775-ben 69 jobbágyfőt írtak össze.

² A fassiok az UT mellett találhatók.

sárnap hajtatunk és megyünk”. A kispéteri jobbágyok is hasonlóképpen beszélnek: „Szüntelen, majd vég nélkül úr dolgában vagyunk, ha hétfőn ell megyünk, szombaton megyünk haza és így majd minden héten megyünk... Egy végbe három négy hétig is oda voltunk magunk kenyerünkön, még szidnak, ha kenyeret kértünk”. Hosszú utakat is tettek Egerbe, Erdélybe, Szikszóra s útiköltségre nem kaptak többet három máriásnál, holott 5–6 forintot is elköltöttek. Más falukban is – a földrajzi viszonyokra és a birtokos személyére való tekintet nélkül – az úr dolga szakadatlanul tart tavasztól őszig s a jobbágy csupán a mezőgazdaságban alig értékesíthető téli idővel rendelkezik szabadon. A teljes téli robotszabadság azonban csak kevés helyen fordul elő (pl. Csoma), gyakrabban találkozunk azzal a szokással, hogy a tavasztól őszig urának robotoló jobbágy télen a heteket felváltva, tölti a maga és az úr dolgán.¹ Sok helyen csupán annyit jegyeztek fel a jobbágyok vallomásaiból, hogy a robotnak mértéke nincs megszabva s akkor mennek munkába, amikor a földesúr parancsolja. Aligha lehet kétséges, hogy e földesúri tetszés szerint teljesített robot a valóságban a tavasztól őszig tarló robottal egyértelmű volt.

E szinte végnélküli robottal még nem merültek ki a jobbágyok szolgáltatásai, bár termény-kilencedet uraiknak nem adtak s a földesúri census, a „telekadó” is, mely különben enyhe tárgyi szolgáltatássá, többnyire 2–3 máriáson megváltható 1–2 véka zab vagy tengeri adóvá sorvadt, csak itt-ott volt szokásban. Gyakran találkozunk ellenben a marhateleltetési teherrel, melyet a jobbágy helyenként szintén megválthatott a nyáron természetben beszolgáltatott szénával vagy 2–4 máriással. A robot, az esetleges telekadó és marhateleltetés mellett még rendszerint divatoztak kisebb tárgyi szolgáltatások (karácsony-, húsvét-, pünkösöd-, szüret-tyúkja, mogyoró, gomba, zsák, fonás, makkoló disznók után tized vagy ennek megváltása stb.) is.

Ez a szolgáltatás-rendszer, mely a végnélküli robot s az előbbi kisebb szolgáltatások vonatán mozogva községenként és esetleg birtokonként csak árnyalati eltéréseket mutat, csaknem általános volt a megyében. A kivételek közé tartozott Akli, ahol a jobbágyok a kilenced- és census-szolgáltatás nélkül minden héten 3 napot tartoztak az úrnak dolgozni² s valamivel enyhébb volt a feketeadói jobbágyok robotterhe is,³ ezek azonban

¹ A komlósiak télen 2 hetet az uraságnak s csak 1 hetet dolgoznak maguknak.

² Bár „az is megesett, hogy a három napokon fejl minden nap aratás és kaszálás idején szolgáltunk.”

³ Általában 3–4 nap, a szorgosabb mezei munkák idején több is. UT (extractus).

földesuraiknak kilencedet is adtak. A szükség szerint teljesített robot mellett a velétei jobbágyok, valamint Alsókaraszlón az egyik birtokos, Patay József jobbágyai is megfizették a kilencedet, mellyel az úrbérrendezést megelőzően még csupán Salánkon találkoztunk. Ez utóbbi helységben volt különben a szolgáltatás-rendszer a leginkább kiegyensúlyozott, a jobbágyok beszolgáltatták a kilencedet, fizettek 1 frt telekadót, robotra pedig hetenként két, sőt éppen a fassio felvételének évétől (1772) egy napon jártak.

A végnélküli robotrendszer csekély megtörése a „taksások” révén állott még elő, akik terheiket a megegyezéssel megállapított taksával megváltották. Dabolcon, Farkasfalván, Gődényházán és Tivadaron a nemeseken kívül csupán néhány ilyen taksafizető szegény zsellér élt s megváltkozott taksásokkal még Batáron, Batarcon, Bökényben, Feketepatakon, Forgolányon, Gyulán, Mátyfalván, Sósújfalun és Tiszaújlakon találkoztunk.

Nyilvánvaló tehát, hogy a megyében az úrbéri rendszer a robotmunkán nyugodott, a jobbágyszolgáltatásoknak a munka volt legfontosabb, szinte egyedüli eleme. Minthogy pedig a robotmunka a földesúri majorsági gazdasága részére végeztetett, a robotkényszer általánossága és túltengése a mellett bizonyít, hogy a földesúri majorsági gazdálkodás a nagybirtokon, éppen úgy mint a közép- és kisbirtokon, egyformán általános és gyümölcsöző volt.

Az úrbérrendezés előkészítése során kihallgatott jobbágyok szerint emberemlékezet óta a leírt szolgáltatásrendszer dívott s ezt az állítást korábbi urbáriumok is megerősíteni látszanak. Így a Perényi-uradalomból kiszakadt Vay-rész 1690. évi urbáriumában¹ azt olvashatjuk a munkaszolgáltatásról, hogy rendje nem volt megszabva s azt úgy teljesítették, amint az urak akarták. A nagyszöllősi és nyalábi uradalom egyes részeiről az 1622.² és 1628.³ évekből is található urbáriumok s bár a robotmunka rendszerét nem említik, magából ebből a körülményből is már a robotmunka mennyiségének meghatározatlan voltára s így arra lehet következtetni, hogy azt az urak tetszése szerint kellett teljesíteni.

A korábbi szolgáltatásrendszer azonban csak a munkaszolgáltatás pontján találkozik össze a későbbi, az úrbérrendezést megelőző rendszerrel. Az említett 1622., 1628. és 1690. évi urbáriumok szerint ugyanis a jobbágyok mindenütt megfizették a cenzust, mely 50 dénár s 1 forint 24 dénár között váltako-

¹ UC 65–55.

² Per. 1622. F. 31. Ns 8.

³ U ott (egybefűzve).

zott. E szabályos cenzus mellett a síkföldi faluk megadták a terménykilencedet, a hegyvidéki faluk a disznó-, juh- és méhtizedeket, mindezek mellett pedig a helyenként különböző kisebb szolgáltatásokat (makk, tyúk, tojás, rókabőr stb.) is. Mint-hogy a kilenced-szolgáltatás később teljesen megszűnt s a cenzus is csaknem teljesen elsovadt, a XVII. sz.-i szolgáltatás-rendszer jóval súlyosabbnak látszik, mint az úrbérrendezést közvetlenül megelőző, tekintve, hogy a robotmunkát akkor is és most is az úr tetszése szerint, látszólag tehát változatlanul teljesítették. Nem valószínű azonban, hogy a kilencedet és a cenzust ellenszolgáltatás nélkül ejtették volna el a földesurak, viszont az ellenérték másban, mint a robotmunkában nem található meg. A földesúr tetszése szerint teljesített korábbi robotolás tehát mégsem lehetett egyenlő mennyiségű a későbbivel, bizonyára azért nem, mert a földesúr majorsági üzeme az említett urbáriumok idejében még kisebb keretek között mozgott, mint később s nem volt ugyanannyi munkaszolgáltatásra szüksége. A korábbi munkaszükségletre valamennyire reávilágít a túrterebesi s alsó- és felsőgérci jobbágyok 1604. évi urbárium, mely a cenzus, a terményadó (1–1 telek után 2–2 véka búza, rozs, zab) és a kisebb ajándékok mellett a jobbágyok robotterhét accord-szerűen az általuk megművelendő terület megjelölésével írta körül. A 162 jobbágyfőt ezek szerint 136 hold szántó, 4 darab rét és bizonyos szőlők megművelése terhelte s nyilvánvaló, hogy ez a munka korántsem foglalta le őket folyamatosan tavasztól őszig, mint a 150 év múlva ugyanitt már cenzus és kilenced nélkül dívó robotolási rendszer. Úgy látszik tehát, hogy a megye egész területén fellendülő majorsági gazdálkodás a szükséges munkatöbbletért feláldozta a kilencedet, sőt sok helyen a cenzust is s helyükbe a mérték nélkül elhatalmasodott robotterhet állította be.

A tárgyi szolgáltatásoknak munkaszolgáltatássá történt átalakulása párhuzamos jelenség a földesúr majorsági művelés alá eső földjeinek kiterjeszkedésével. A terjeszkedésre bizonyára Ugocsa megyében is elsősorban az erdőterületek irtása és a töretlen földek feltörése nyitott lehetőséget, ezeken kívül azonban sok alkalmat és ösztönzést azok az események szültek, melyek a lefolyt kélt évszázad, főként pedig az 1657–1717. közé eső 60 év alatt a megye jobbágytársadalmában erőszakos megrázódásokat és pusztulásokat idéztek fel s felforgatták az élet megszokott rendjét.

*

Ha a jobbágyoknak az úrbérrendezés alkalmával összeállított 1775. évi névsorait összevetjük az 1565/74. évi dica- és dézsmajegyzékek névsoraival, a két évszázad után a legtöbb

helységben merőben új nevekkal találkozunk. A névcsere szinte száz százalékos s csupán néhány olyan községre tudunk reámutatni, melyekben két évszázad múlva is megtaláljuk a régi jobbágyneveket, de 1775-ben ezek viselői is csak 40–50%-át képviselik a helységben két évszázaddal korábban számbavett jobbágyneveknek.

Jóllehet adataink csak a legritkább esetben fejezik ki, hogy azokat, akik egy-egy helységben különböző időpontokban azonos név alatt élnek, valóban összefüzi a közös leszármazás fonala, ezt a legtöbb esetben mégis bizonyossággal tételezhetjük fel. A feltevés annál jogosultabb lesz, minél sűrűbb időközökben találkozhatunk egy-egy helységben a jobbágyok neveivel, mert így valósággal feltárulnak előttünk a leszármazás kapcsolatai. Ha például az egyik helységben adott időpontban Csépes Péter, néhány év múlva özvegy Csépes Péterné, a következő évben pedig Csépes György nevével találkozunk s ugyanakkor elmarad a helység jobbágyainak névsorából Csépes Péter, illetőleg az özvegy neve, minden kétséget elvethetünk és feltételezhetjük, hogy itt egy családról, a férjről, feleségről és elhunytuk után a szülők jobbágytelkébe ülő fiúról van szó. Ugocsa megye községeiről az 1567/74–1775. évi időközökből különféle időpontokból gyakran, a dézsmáló síkföldi községekről pedig a dézsmajegyzékek révén szinte évenként voltak jobbágynévsorok találhatóak s ezek ismeretében vontuk le azt a különben is egészen természetesnek tekinthető következtetést, hogy egy-egy jobbágyközösségben a név folytonosságában a leszármazás folytonosságát is tekinthetjük.¹

A jobbágynévsorokat szolgáltató forrásaink arról nem adnak számot, hogy a közösségben addig ismeretlen új név alatt feltűnő jobbágyok valóban új betelepülők vagy olyan régebbi ott lakók-e, akiknek csupán neve változott meg. Jóllehet megállapításunk szerint Ugocsa megye területén a családi nevek már a XV. sz.-ban kialakultak és megrögződtek, a nevek természetes megváltozásának lehetőségeivel mindvégig számolnunk kell. Közvetett bizonyítékok alapján azonban arról győződhetünk meg, hogy a megye jobbágynépessége körében végbement névkicserélődésből a csupán sejthető névváltozásokra kis hányad esik s hogy az új nevek alatt e csekély há-

¹ Természetesen fordulhatnak elő kivételek is, főleg a gyakori tulajdon- és foglalkozásneveknél (pl. Kis, Nagy, Kovács stb.). Ezek leginkább azok a nevek, melyek felcserélik a már meggyökeresedett neveket is s oly sűrűn fordulnak elő, hogy viselői egy-egy közösségben sem foghatók közös eredet alá. A nevek nyelvi osztályozásán alapuló nemzetiségtörténeti következtetéseinket, ez a körülmény azonban nem befolyásolja, mert e következtetések – függetlenül a leszármazás tényétől – a név nyelvi jellegén alapulnak.

nyadtól eltekintve valóban új népi réteg jelent meg a közösségekben. Már maga az a körülmény is kétséget kizáróan erre utal, hogy a névkicserélődés folyamatával párhuzamosan a megye népi és nemzetiségi viszonyai is átalakultak.

Megfontolást kíván mindenekelőtt, hogy a népi közösség nem szervetlen merev anyagtömb, hanem élő társadalmi organizmus, melyben – miként a szerves élő világban – szünetlenül folyik a sejtek elhalása és pótlása. Ez a folyamat különösen élesen figyelhető meg azokban a helységekben, melyek lakosságáról a dézsmajegyzék révén hosszú időszakon keresztül évenként állanak névsorok rendelkezésünkre. Ezek alapján az elfogyó és az új nevekből olyan hullámvonal szerkeszthető meg, melynek görbületei egyszer-egyszer – a népességet sújtó meg rázkódtatások alkalmával – lezuhannak a mélybe s fölcsapnak a magasba, máskor azonban szinte a lélekzetvétele szabályszerűségével hullámszerűen a vonal nyugalmi állapotba sohasem jut. A szabályszerűen ismétlődő hullámokban véljük felismerni a társadalmi közösség kicserélődésének minimumát, az elfogyásnak és pótlásnak rázkódtatásmentes természetes folyamatát.

A név elfogyása az esetleges névváltoztatástól eltekintve sem jelenti minden esetben a jobbágy halálát, mert – legtöbbször a jogszabályok ellenére és a földesúri érdekek sérelmével – a jobbágyság társadalmában állandó belső vándorlás folyt. Ezt a belső népmozgalmat élesen tükrözi vissza a Perényi-jószágból lehasadt Czobor-Vay-féle birtokrész 1690. évi urbárium,¹ mely a meglevő jobbágyság mellett külön sorolja fel az üres jobbágytelkeket s külön azokat a jobbágyokat, akik elszöktek helyeikről, az utóbbiaknak legtöbbször jelenlegi lakóhelyeiket is megnevezve. A telken ülő és szökött jobbágyok, valamint az üres telkek száma az egyes falukban levő Czobor-Vay birtokrészen a következő:

	Telken ülő és jobbágyok	és Szökött – zsellérek	Üres teltek
Nagyszőlős	35	6	32
Egres	17	4	1
Kiskupány	1	–	–
Ilonokújfalu	8	3	4
Kiscsongova	2	4	–
Nagycsongova	2	3	4
Ölyvös	8	7	5
Alsósárad	6	10	4
Felsősárad	4	–	–
Veresmart	9	2	–
Nagytarna	20	4	1

¹ UC 65–55.

	Telken ülő és szökött jobbágyok – zsellérek	Üres telkek
Kistarna	1	–
Bocskó	1	3
Komlós	21	2
Rakasz	–	1
Batarcs	12	2
Összesen:	147	59

A szökött jobbágyok és az üres telkek feltűnően nagy száma azokra a viszontagságokra is mutat, melyek a XVIII. sz. második felében az ugocsai lakosság természetes kicserélődésének menetét meggyorsították, az egyenlőtlenségre pedig, mely a két szám között mutatkozik, két különböző ok is hat.

Elsősorban arra kell reámutatnunk, hogy a 48 szökött jobbágy közül 31-et jobbágyfiúnak, 2-öt telken ülő jobbágy öcsésének nevez meg az urbárium. Megállapíthatjuk azt is, hogy a szökött jobbágyfiúk többnyire már árvák, mert az apa nevét a helység jobbágyai között csupán 3 esetben találhatjuk meg. Arról, hogy vajjon a fiúk még apjuk életében vagy halála után, talán éppen ennek következtében hagyták-e el az apai telket, adataink nem szólnak, valószínűnek tartjuk azonban, hogy ez is, az is egyformán megtörtént. Ahol több fiú volt, ott a fiúk elszakadozása bizonyára már az apa életében megindult. Telket, szolgálatot máshol mindig lehetett kapni, míg otthon az egyre szűkösebb kenyér várt reájuk.¹ Több esetben az „elszökött” jobbágy családnévén valóban találunk a faluban jobbágyot, aki következtetésünk szerint a telekre az apa után várományos fiú, az elszökött testvére lehetett.² Azt is többször olvashatjuk az urbáriumban, hogy az „elszökött” fiú anyjával együtt él valahol. Valószínű ilyenkor, hogy a fiú még gyermekkorban van, vagy legalább is apja halálakor még abban volt s így az anya, aki nem maradt meg elhunyt férje telkén,³ való-

¹ A szóbanforgó urbáriumban gyakran találunk egy telken több hasonló nevű jobbágyot, minden bizonnyal testvéreket. Komlóson például 4 Lökös él egy $\frac{1}{4}$ telken s közülük csak 1 a nőtlen, míg a többinek már fiaik (2+1+3) vannak. A közös telken ülőket az urbárium egyes esetekben kifejezetten „egy kenyéren” élőknek tünteti fel.

² Ölyvösről például a szökött jobbágyok között szerepel Sipos Demeter két fia. Az apa már nem él, ellenben az ölyvösi Vay-birtokrész jobbágyai között találunk egy Sipos Tamást. Nagytarnán még három Vrása – bizonyára testvérek – él egy $\frac{1}{4}$ telken (Per. 1688. Ns 10). Két év múlva az egyik Vrása (Jakab) már „fugitivus”, Túrefalván él (UC 65–55).

³ A szóbanforgó 1690. évi urbáriumban (UC 65–55): „Ha valamely gazdának, meghalván, fia marad, az ki nem alkalmas az szolgálatra, egy forinttal tartozik az udvarbírónak, ha penigh özvegy asszony marad el az urától csak fiú nélkül, ha kezeset állít, hogy szolgál az úrnak, az mint lehet, egy tinóval az úrnak, az udvarbírónak egy forinttal tartozik, ha penigh nem kötelezi

színüleg azért, mert újra férjhez ment, fiát nem hagyhatta el magától,¹ hanem a mostoha apa házába vitte.²

A Czobor-Vay-féle 1690. évi urbáriumban megnevezett 48 szökött jobbágy közül kifejezetten nem „fiak”-ként csupán 17 jobbágy szerepel. Ezek között is van „ifjú” legény, van „Jankó”, „André” stb., ami arra mutat, hogy az utóbbiak szintén fiatal korban idegenedtek el az apai telekről. Végül is tehát arra a meggyőződésre jutunk, hogy a jobbágyság kebelében végbemenő belső vándorlást túlnyomó nagy részben a jobbágyfiúk idézték elő.

Míthogy a kérdéses 1690. évi urbárium megnevezi a „szökés”-ben levő jobbágyok és jobbágyfiúk új lakóhelyét is, képet alkothatunk a jobbágy vándorlás szóródási területéről is. A 48 „fugitivus”, jobbágyfő közül az urbárium szerkesztője csak 4 jobbágy tartózkodási helyét nem tudta megállapítani, a többi 44 jobbágy közül 20 más ugocsamegyei, 23 idegen megyebeli helységeken jobbágyságra, 1 pedig a táborba katonaságra adta magát. Nagyszöllősről Lovas András fia például a szomszédos Újfaluba, Molesán István a prédikátorhoz a szomszédos Fancsikára, Borbély André csizmadiamesterséget tanulni Mármaroszigetre, Egresről Kisfalusi Mihály Salánkra szállott idegen úr alá s az utóbbi most Pető Ferenc alá akarja adni magát majorgazdának. A megyebeli helységek közül még Egres, Szöllősvégardó, Komját, Rakasz, Alsósárad, Veresmart, Felsősárad, Turc és Csoma nyújtottak menedéket, míg a megye határán túlra szakadtak legtöbbször a szomszédos megyék közeli falvaiban, mint Bilkén, Kisfaludon, Medencén, Dobrokán (Bereg m.), Csengerben, Kányaházán, Lekencén (Szatmár m.), Izán (Mármaros m.) találtak új otthonra. Néhányan messzebb is eljutottak, így a munkácsi Krajnán fekvő Lucskára, a Nyírségbe (itt is volt Vay-birtok) és végül Erdélybe. Az utóbbiak azonban csekély számban vannak s így leszűrhetjük ered-

¹ Pl. Pál Miklós volt kiscsongovai jobbágy fia Komjaton szolgál, 16 éves Antal fia pedig anyjával lakik Ilonokújfaluban. Az alsósáradai Máté Sándor „két fiai Alsó Sáradon laknak az anyoknál”. A nagyszöllősi Mészáros Jakab „neveletlen árváját Györgyöt Egeresen tartják”. U. ott.

² Bizonyos Szabó János Gyuláról Feketeardóra házasodott Tar János telkére. Két fia született, az egyik azonban megfagyott s apja búsulatában Nevetlenfaluba költözött s meghalt. Özvegye Batárra férjhez ment egy Dorman Gergely nevű jobbágyhoz. Az anya s a mostoha apa halála után az életben maradt Szabó-fiú, Szabó Mihály maradt a Dorman-féle telken. (Szabó Mihály szászfalusi lakos vallomása 1650-ben Per. 1650. F. 11. Ns 17). Egyetlen családban 20–30 év alatt is ennyi változás fordul elő, mely a jobbágynévsorokban magyarázat nélkül kerül elénk.

ményként, hogy a jobbágy migráció szóródási sugara nem volt nagy, jóformán csak a szomszédos helységek körében mozgott, akadtak azonban egyesek, akiket a sors forgandósága messze hajtott el a család tűzhelyétől.¹

Ha tekintetbe vesszük, hogy a fenti „fugitivus” jobbágyok nem minden esetben hagytak maguk után üres telket (pl. az apa házából fiútestvér mellől távozó testvér) s hogy egy-egy házból 2–3 jobbágyfiú is hiányzott, még inkább megnő a különbség, ami az adott időpontban a szökött jobbágyok (48) és az üres telkek (59) száma között mutatkozik. A különbség azonban természetesen jelentkezik, mert az utóbbiak között olyan telkek is szerepelnek, melyeknek elhaltak a gazdái² vagy pedig oly régen futottak el, hogy a köztudatból emléküik is kiveszett. Az üres telkeket rendszerint taksa ellenében valamelyik helybeli jobbágy vagy saját gazdaságához csatolva a földesúr tartja kezében s az utóbbi megoldás is fokozza a majorsági gazdálkodás terjeszkedésének már ismertetett jelenségét.

A Perényi-uradalom Czobor–Vay birtokrészének 1690. évi urbárium, melyhez az adatok bősége tekintetében hasonlóak a gazdag ugocsai levéltári emlékek közül is ritkán kerülnek elő, a falusi jobbágyság szinte láthatatlan életének számos mozzanatára világosságot vetít s szemlélhetővé teszi a jobbágy-ság társadalmában folyó nagymérvű migráció hullámzását is. Tekintetbe kell azonban vennünk, hogy az említett urbárium a megye történetének csapásokban és pusztulásokban bővelkedő korszakából származik, amikor a társadalmi élet egyensúlyát megbontják a külső események. A belső vándorlás ütemét a társadalom és a család életébe belépő erőszakos külső események azonban csak meggyorsítják, maga a folyamat teljesen sohasem szünetel, mert az indító erők elsősorban a társadalom, a család viszonyaiból adódnak.

¹ Ugyanennek a birtokrésznek két évvel korábbi urbáriumában (Per. 1688. Ns 10) olyan fugitivus jobbágyok is szerepelnek, akik az 1690. évi urbáriumban sem a szökött, sem az otthon élők között nem szerepelnek. Így bizonyos Szius Ferenc Nagyszöllősről „Szalánczi nevű hadnagy ittlétekor ment el táborra”, Bagosi Mihók, János és Lesák János „akkor pusztultanak el Szöllősről, mikor Batiz alatt a nemeteket levágtuk”. A két urbárium között nem sok a különbség. Mindkét urbárium megjegyzi egyenként, hogy az elszökött jobbágyok közül kiket kell „repetálni”. Ezek minden bizonnyal „örökös” jobbágyok voltak, míg a többiek vagy szabad költözködési joggal bírók, vagy olyanok voltak, akik az új helységen is ugyanazon birtokos alá szálltak. A visszakövetelés eredménye ismeretlen előttünk, nem hisszük azonban, hogy az akkori zűrzavaros időkben valami nagy sikere lehetett volna.

² Az úrbérrendezés előkészítése során felvett „fassio”-kban (1772–3.) számos olyan deserta, üres telket említenek, melyek gazdái az 1739. évi nagy pestis idején haltak meg. A gazdával együtt elpusztult – ha volt – a család is s azóta e telkek üresen állanak.

Már a föltárt adatok is kellő meggyőző erővel léphetnek fel, hogy a községek jobbágycsaládneveinek kicserélődésében ne csupán névváltozásokat, hanem a közösség elemeinek valószínű kicserélődését szemléljük. Az utóbbira azonban más módon is reávilágíthatunk. Meg tudjuk ugyanis állapítani, hogy Ugocsa megyében az 1565/74–1775. évek közé eső két évszázad alatt időnként rendkívül megfogyott a jobbágyság s a veszteség új rétegek betelepülésével csak fokozatosan nyert pótlást. Ez a jelenség más, mint az ütemesen folyó belső vándorlás, mely egy-egy területen az elveszített és nyert elemekkel folytonosan kiegyenlítődik. A belső vándorlás – miként megállapítottuk – rövid sugarú körben, jóformán csak a szomszédságra kiterjedve folyt s akkor is folyt volna, ha a megye egész területén időnként nem esett volna vissza a jobbágyság száma. A visszaesések egyszerre és széles körre terjednek ki s a veszteség eltömlése is széles – nem csupán a szomszédos községig érő – társadalmi hullámzást kavart föl. Ha megállapítjuk, hogy a megye jobbágyságának egy-egy hirtelen elfogyása után fokozatosan megindul a gyarapodás s ezzel párhuzamosan egész tömege nyomul be a megyébe az addig itt jóformán teljesen ismeretlen neveknek, semmi kétségünk nem lehet, hogy az új nevek alatt valóban új réteg jelent meg a megye társadalmában.

A megye jobbágylakosságának számában a lefolyt két évszázad alatt bekövetkezett visszaesést az 1715. évi országos összeírásban megnevezett jobbágyfők száma is szemlélteti, amennyiben

1567/74. évben a dica kivetésekor	1634 jobbágyfőt
1715-ben az összeírás ¹ alkalmával	1054 jobbágyfőt
1775-ben az úrbérrendezés alkalmával	2767 jobbágyfőt

számoltak össze. Annak dacára ugyan, hogy ez összeírások mind szolgáltatások rendje céljából készültek, az egyes összeírások adatai között az összeírás belső természete szerint itt-ott esetleg eltérések rejtőzhetnek, ezek azonban lényeges különbséget nem idézhetnek elő. Mindhárom összeírás alkalmával ugyanis az önálló jobbágyháztartások kerültek az összeírások lapjaira s azok között mindhárom esetben helyet foglalnak a földnélküli és házatlan zsellérek is.² Az 1715. évi adatok megbízható-

¹ CR. Az összeírás eredeti példányában a végső összesítés hibás: maga az összegezés is téves, nevezetesen 33-al többet ad, mint amennyit az összeírók feltüntettek, de az összeírás hiányos is, mert az összegezett adatokból hiányzik Fertőszalmás 3 jobbágyfője, Salánkról a zsidó árendás és Királyházáról 1 jobbágyfő.

² Az 1715. évi ugocsamegyei összeírásban „extraneus”-oknak jelöltek *házatlan zselléreknek* minősítettük, annak dacára, hogy az extraneus egy-egy község lakosainak névsorában általában félreérthetetlenül olyan személyt jelöl,

ságának ellenőrzésére különben is módunk van, amennyiben a következő 1716. évből a megye síkföldi feléről dézsmajegyzékek is állnak rendelkezésünkre. Ekkor a dézsmafizető községekben 314 jobbágyfőt jegyeztek fel s ugyane községekben az előző évi *regnicolaris conscriptio* 330 jobbágyfőt talált.¹ Eltérés jóformán nincs is, így az 1715. évi országos összeírás adatait minden kétség nélkül állíthatjuk az 1567/74. és 1775. évi adatok mellé.

Az összevetés eredménye szerint a megye jobbágylakossága 1715-ben, tehát másfélszázad múlva majd csupán fele volt az 1567/74. évi lakosságnak, de ez a megapadt jobbágyság a következő félszázad alatt csaknem háromszorosára nőtt. Az 1567/74. és 1715. közé eső másfélszázadból a megye egész területét felölelő összeírás ugyan nem készült,² a megye síkföldi felén fekvő dézsmafizető 28 község dézsmajegyzékeiből azonban a lakosság elfogyásának folyamatát – legalább is a megye e felében – rekonstruálni lehet. Az alábbi összeállításban

aki nem lakott a helységben, hanem itt csupán valami földje, rétje, szőlője volt. Eljárásunk magyarázataképpen elsősorban utalunk az összeírás eredeti példányában található összegezés címére („incolarum, videlicet colonorum, inquilinorum et *extraneorum idest subinquinorum*”) s reámutatunk, hogy ez „extraneus”-oknak abban a helységben, amelyben ily megjelöléssel szerepelnek, 1–2 eset kivételével egyetlen talpalatnyi földjük sem volt. Ha tehát felvették őket a névsorba, más alapon ez nem történhetett, mint azon, hogy helyben laktak, ez esetben pedig már nem voltak valójában extraneusok. Éppúgy nem történhetnék meg, hogy – amire pedig az összeírásban példák vannak – az extraneus pásztor, vagy a falu bírāja legyen, ha valóban extraneus lett volna. Minden kétséget eloszlat végül maguknak az összeíróknak az eljárása, mikor az extraneusokat is befoglalták egy-egy helység lakosainak számába. Nem tudjuk azonban megállapítani, hogy az extraneus alatt a szokástól és az összeírásra kiadott utasítástól eltérően miért értettek – házatlan zsellért? Talán azért, mert a házatlan zsellér nem lévén földdel, sőt még saját birtokával sem a falujához láncolva, itt mint gyökértelent és jöttment-et, „idegen”-nek tekintették?

¹ Az alább következő kimutatásban községenként egymás mellett állanak az 1715. és 1716. évi adatok. Az 1715. évi összeírásban 5 kúriális falu (Csoma, Dabolc, Gődényháza, Péterfalva, Tivadar) teljesen jobbágy nélkül szerepel. Az ezek közül dézsmafizető 3 faluban (Csoma, Péterfalva, Tivadar) az 1716. évi dézsmaszedés alkalmával szintén nem találtak dézsmaköteles parasztot.

² A rovásadó alapjául szolgáló „porta” vagy „domus” az 1567–74. évi névsoros jegyzékeket követőleg ideális kulcsszám lett, így a későbbi dica-jegyzékeket a lakosság számának megállapításához nem használhatjuk. A kulcs ugyanis ingadozó s esetenként az adott helyi viszonyokhoz igazodó volt, így bármiféle általános „átszámítási” kulcs önkényes lenne és teljesen bizonytalan térre vinne bennünket. Dézsmajegyzékek, mint tudjuk, csak a megye sík feléből maradtak s bár időközben számos urbárium, földesúri jobbágyconscriptio vagy esetleg hadi összeírás készült, ezek egy-egy időpontban a megye jobbágy-népének csupán kisebb-nagyobb részeit foglalják magukban.

közöljük 1580-tól 1689-ig községenként és általában 10 évenként és pedig lehetőleg tizes évek szerint a dézsmáló községek dézsmajegyzékeiben szereplő lakosság számát s a három utolsó rovatban összehasonlítás céljából az 1715. évi regnicoláris conscriptio, az 1716. évi dézsmajegyzék és az 1775. úrbérrendezési táblás kimutatások adatait.

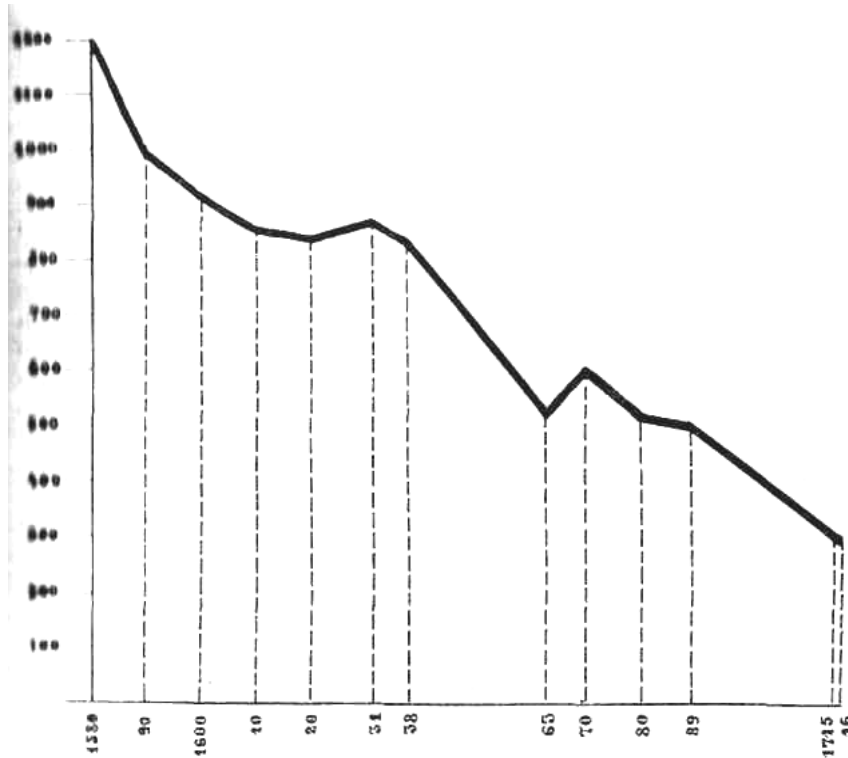
Helység ¹	Dézsmajegyzékek											CR	Dec	UT
	1580	1590	1600	1610	1620	1631	1638	1663	1670	1680	1989	1715	1716	1775
Akli	39	38	40	33	25	36	32	13	17	17	20	12	11	16
Batár	55	45	58	31	21	35	27	17	24	25	17	9	9	38
Bökény	69	53	57	48	51	46	53	37	45	35	28	19	20	35
Csedreg	35	26	31	27	22	30		15	11	15	9	3	4	13
Csepe	24	18	17	11	14	25	16	9	28	22	42	14	6	49
Csoma	–	–	–	–	1	–	–	1	2	–	7	l.c.	l.c.	20
Fancsika	51	45	59	32	52	46	38	43	47	36	21	14	8	52
Farkasfalva	10	6	12	3	8	5	8	10	24	13	14	5	6	3
Feketepatak	22	26	27	24	23	32	30	?	?	?	27	10	19	37
Fertősalmás	33	16	27	20	39	37	40	23	18	16	11	3	3	2
Forgolány	5	5	10	5	4	4	1	–	3	4	11	2	3	11
Halmi	100	67	61	70	62	60	54	26	38	36	36	13	17	40
Hetény	27	16	29	12	17	18	18	24	28	29	24	14	6	28
Karácsfalva ²	11	–	–	–	–	–	–	25	20	10	10	14	10	24
Kökényesd	81	67	56	59	78	56	57	30	42	36	44	11	15	55
Mátyfalva	22	25	6	18	15	18	24	25	22	11	10	11	13	27
Nevetlenfalva	32	28	32	24		22	23	14	15	17	19	9	12	III
Öszödfalva ³	9	7	14	6	9	3	2	–	–	–	–	–	–	–
Péterfalva	14	10	11	10	7	7	6	3	3	4	7	l.c.	l.c.	7
Salánk	153	130	97	112	128	78	130	?	?	?	77	50	50	125
Sásvár	68	41	53	39	25	39	35	40	40	31	36	22	11	19
Szirma	15	7	12	11	9	11	6	11	15	15	11	8	8	III
Tiszakeresztúr	61	62	54	53	41	47	50	41	36	22	11	11	13	17
Tiszaújhely	54	65	22	46	34	36	45	25	22	8	10	13	6	3SI
Tiszaújlak	51	43	31	37	24	32	32	28	28	27	32	26	27	47
Tivadar	5	3	5	6	5	7	6	1	3	2	7	l.c.	l.c.	5
Túrterebes	117	78	80	68	60	89	52	11	62	74	70	26	28	98
Verbóc	25	32	19	24	25	22	22	19	20	13	8	11	9	19
Összesen:	1188	959	920	829	822	841	829	491 ⁴	613 ⁵	518 ⁶	619	330	314	882

¹ Minthogy nem minden községről volt éppen a kiválasztott évekből dézsmajegyzék, több esetben a szomszédos évek adatait helyettesítettük be. Így Bökényen az 1610. évi rovatban 1608, az 1631. évben 1630, Farkasfalván az 1590. évi rovatban 1595, Fertősalmáson az 1680. évi rovatban 1677, az 1689. évben 1690, Hetényen az 1680. évi rovatban 1679, Túrterebesben pedig az 1620. évi rovatban 1619 s az 1663. évben 1664. évi adatokat vettünk fel. A Tisza jobbpartján fekvő s beregmegyei községekkel együtt dézsmáló Fancsika, Feketepatak, Karácsfalva, Mátyfalva, Salánk, Tiszakeresztúr, Tiszaújhely, Tisza

(E jegyzet folytatása s a 2–6. sz. jegyzetek a következő oldalra kerültek, hogy a fenti kimutatás törés nélkül maradjon.)

A fonti síkföldi helységekből tehát a jobbágyság száma 1580-tól 1610-ig lassan és fokozatosan csökkent, 1610–1638 között körülbelül egy vonalon vesztegelt, 1638–1663 között, azonban hirtelen leesett s némi hullámváz, ismételt emelkedés és visszaesés után a XVIII. sz. elején hanyatlott a mélypontra.

A folyamat vonala a következőképpen ábrázolható:

újlak és Verbőc 1590. évi rovataiban 1594, 1600. évi rovataiban 1601, 1631. évi rovataiban 1632, 1670. évi rovataiban 1673. évi adatok állanak s közülük Fancsika és Tiszaújhely 1689. évi adatait is helyettesítenünk kellett 1690. éviakkal. Az 1715. és 1716. évi rovatban álló „l. c.” rövidítés magyarázata: „locus curialis” (kurialista nemesi község, amelyben ezek szerint jobbágyság nincs).

² Karácsfalva elpusztult s egy ideig lakatlanul maradt. (Ez a jegyzet és a következő négy (3–6.) az előző oldalhoz tartozik.)

³ Öszödfalva 1660. körül végleg elpusztult.

⁴ A hiányzó feketepataki és salánki adatok hozzávetőleges beszámításával kb. 600.

⁵ U. úgy kb.: 700.

⁶ U. úgy kb.: 600.

Ha e vonalat párhuzamba állítjuk azoknak az eseményeknek a menetével, melyek Ugocsa megye területén az országos politikai viszonyok függvényeként lejátszódtak, az összefüggés kétségtelenül megállapítható. A vonal látható törési pontját az 1638–1663 közé eső korszakaszc, vagyis az 1657. évi lengyel és 1661. évi tatárdúlás képezi, melyet az 1717. évi tatárbeütéssel lezárt következő hat évtized alatt még számos hasonló csapás követett.

E hat évtizedhez képest a megye történetének előző korszaka jóval nyugalmasabb volt, bár a török magyarországi hódításának kezdete óta, teljes nyugalomról és békéről, a társadalom fejlődésének és a népesség természetes szaporodásának e nélkülözhetetlen feltételéről többé Ugocsa megyében sem lehetett szó. A török hódoltság ugyan sohasem ért el a megyéig, a portyázó török és tatár hadak azonban többször megfordultak ezen a vidéken is. A szórványos török-tatár portyázásnál¹ az 1580–1657. évek közé eső aránylag nyugalmasabb korszakban súlyosabb és szinte szüntelen nyomással nehezedett a megyére az a politikai ellentét, mely Erdély különválása óta a fejedelemség és a habsburgi királyság között fennállott. Ugocsa megye az ellentétes törekvések ütköző vonalába esett s gyakran szolgált felvonulási területül az ellenséges haderőknek. Erdély és a királyság között a megye többször cserélt gazdát s ezek a cserék nemcsak fokozták a társadalom életébe beszivárgó feszültséget, hanem veszedelmeket is hoztak a lakosságra. Éppúgy szenvedett az erdélyiektől, akiknek háborításaival szemben a királyi országgyűlés is védelembe kísérelte venni,² mint a királyi hatalomtól, főleg a királyi kapitányoktól és katonáiktól, akik a nemességen és a parasztságon egyformán kíméletlenül erőszakoskodtak. Az 1578. évi országgyűlés a gravamenek közé vette fel az északkeleti megyéknek, ezek sorában Ugocsa megyének a király katonasága, különösen pedig a német zsoldosok ellen emelt panaszait s ezek erőszakoskodásaival és sarcolásaival szemben a királytól azzal az indoklással kért védelmet, hogy e megyékre az erőszakosságok miatt az elpusztulás vár.³ A század végén Ugocsa megye ismét hasonló panaszokkal jelent még az országgyűlés előtt,⁴ 1611-ben pedig a

¹ A tatárság már 1566-ban itt kalandozott (Lehoczky I. 147; Szatm. vm. monogr. 442.) s 1631-ben is elhatolt Ugocsáig (II. ott 456).

² Az 1595. évi 56. t. c: „ut comitatus Szabolch, Ugocsa et Szathmár a dominis Transilvanie non molestentur, sed omnes illi comitatus, integre suae majestatis jurisdictioni subjaceant, sicut et hactenus semper subjecti fuerunt, praeterquam quod nonnulli fratres nostri, illic interdum molestati fuerunt”.

³ M. O. E VI. 256 („comitatus illos plane desolabunt”), 282.

⁴ 1599-ben. M. O. E. IX. 272.

szabad hajdúság féktelen garázdálkodásai miatt Thurzó nádor előtt panaszkodott a megye kegyetlenül nyomorgatott nemesége.¹

Ebben a korban a megye dézsmafizető parasztlakosságának a száma előbb fokozatosan csökkent, majd pedig – ami szintén rendellenes jelenség volt – évtizedeken keresztül körülbelül egy vonalon vesztegelt. Ez a korszak tehát a népesség nagyobb megrázkódtatása nélkül folyó lassú sorvadásának a korszaka volt. Az egyes községek lakosságában gyors és jelentékeny rétegcserek nem következtek be, a belső vándorlás sem öltött különösebb méreteket s bár a lakosság száma megfogyott, a XVII. sz. derekán egy-egy faluban még nagyobb részt ugyanazokat a családokat találjuk, melyek neveivel az 1567/74. évi dicajegyzékekben már találkoztunk. Jóllehet forrásaink határozottan nem utalnak reá s még kevésbé nyújtanak számszerű adatokat arra, hogy ez a lassú sorvadás az említett nyomasztó politikai helyzet és a megisméltódó erőszakos behatások következményeként állott volna elő, magyarázatát első sorban mégis ezekben véljük felismerni, annál is inkább, mert a népességnek ily okok miatt bekövetkező elfogyása a későbbi korban már konkrét adatok alapján figyelhető meg.

A veszteglés és lassú sorvadás folyamatát az 1657. évi lengyel pusztítás egyszeriben elmetszette és a megyét a gyors hanyatlásba taszította, történetében egy hat évtizedes súlyos válságos korszakot nyitva meg. II. Rákóczi György lengyel-földi bukása után a lengyel had 1657. nyarán hirtelen Magyarországra tört s „minekutána Bereg vármegyének nagy részét, Szatmárnak, Ugocsának derekát, a szamosközbeli szép földet elégette, pusztította, népében nagy sokat fegyverre hányatott volna, csak nagy sietve azon nyomon, mellyen a fejedelem Podolyára által, nagy sok szép baromcsordákkal s egyéb prédákkal békével visszament vala”.² A felsőmagyarországi megyék a Jolsván 1657. júl. 21.-én tartott részgyűlésükön az esetleg megújuló lengyel betörés ellen óvintézkedéseket téve, Bereg, Ugocsa és Szatmár megyékbe biztosokat küldtek ki annak megállapítására, hogy a lengyelek „hány várost és falukat égettenek

¹ A Nyaláb vár mellé húzódott nemesség (universitas nobilium) levele: „az hiteotlen haydussagh... az mi szegeni varmegienkben leveo nemes rendit, eozvegit, arvait es fww embereket szemeli valogatas nelkwll hazunkban, hazunk kívül izoniw es rettenetes kinzasnak nemevel kinoznak, eolnek, vernek, vagdálnak benunkeoth, fww fww azzony allati rendet s leanzokat ektelenwl meg tagolvan hajadon fwwn chiak egi also imeghben haggiak”. Ha elmenekülnek is, halálra persequálják őket, a parasztságot, azonban, mely egyetért velük, nem bántja. Thurzó lt. F. 86. Ns 26. (O. L.) V. ö. még: u. ott F. 87. Ns 27.

² Szalárdi siralmas magyar krónikája. (Kiadta Kazinczy–Toldy, Pest, 1852.) 313.

fel, azon városokban és falukban mennyi számú embereket, asszonyi állatokat, ártatlan csöcösszopó bölcsőbeli gyermekeket hántanak fegyverre, mennyit égettenek meg” és anyagiakban mily károkat okoztak.”¹ A biztosok vizsgálatainak eredménye ismeretlen s így a pusztításról, melyhez hasonló nagy kár a jolsvai részgyűlés szerint emberemlékezet óta nem esett, pontos képet nem tudunk alkotni.²

A Felső-Tisza vidéke még ki sem heverte a lengyel dúlást, mikor négy év múlva újabb, még az előbbinél is súlyosabb csapás érte. A veszedelem most a török hatalom részéről érkezett, mely a II. Rákóczi György halála és Barcsay Ákos lemondása után Erdély fejedelmi trónjára választott Kemény János ellen haddal vonult fel. Az Ali temesvári pasa vezérlete alatt álló török sereg és a tatár segédcsoportok az Erdélyből Felső-Magyarországra húzódó fejedelem nyomában 1661. július–augusztus hónapjában végigdúlták a Felső-Tisza vidékét, a falukat felgyújtották, a népet kirabolták, sokakat leöltek, másokat pedig mindjárt a táborban eladtak rabszolgának. A pusztításnak teljesen áldozatul esett Ugocsa megye is s az itteni dúlásról részletesen megemlékezik a híres török útleíró, Evlia Cselebi is, aki a török-tatár sereget végigkísérte e pusztító úton.³ A megye romlásáról közelebbi adatokat tartalmaz az az összeírás, melyet a megye elöljárósága a török-tatár csapatok elvonulása után az adó-porták felülvizsgálása céljából községenként bár csak szűkszavúan – készített.⁴ Az összeírásból megtudjuk, hogy az ellenség augusztus 9, 10, 11.-én tartózkodott Ugocsa megyében s mikor a megyei urak aug. 21.-én visszatértek tűzhelyeikhez, házaik romjait még füstölögve találták. A megyének a Tisza folyásától délre eső nagyobb felén a helységeket teljesen elhamvasztotta a török-tatár had,⁵ ezen a terü-

¹ Tört. Tár. 1884. 586–590. A kiküldött biztosoknak nyomozniok kellett azok után is, akik támogatták a lengyeleket, a részgyűlés pedig a nádor közbenjárását kérte a lengyelek által elhurcolt „kereskedő nemes s egyéb renden levő embereknek” elbocsátása és javaik visszaadása végett.

² Az 1659. évi 26 t.-c. szerint a lengyelek Bereg, Ugocsa és Szatmár megyéknek súlyos és siralmas romlást okoztak, 3 várat, 4 mezővárost, több mint 300 falut, elhamvasztottak s a nép minden javait elrabolták vagy tűzzel elemésztették.

³ Karácson Imre: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. (Bpest, 1904). Török-Magyarkori Tört. Emlékek. II. o. IV. k. 91–94. Evlia leírja a túrterebesi kastély és Batár helység elfoglalását. A túrterebesi kastélynak Ali pasa által történt feldúlását említi: Per. 1677. Ns 1070. (1676. éviiek között.) V. ö. az ugocsa-i dúláshoz: Szalárdi id. m. 617.

⁴ OL. Conscriptio portarum. Fasc. 4. 1669.

⁵ Az összeírás az egyes helységekről ezt jegyzi meg: „totaliter combusta”, vagy „incinerata est”.

leten kivétel csupán az Avas-hegy keleti lejtőjén fekvő Velétével történt, ahol néhány ház épen maradt, a lakosokat és az állatállományt azonban részben ezekből is elvitte az ellenség.¹ A Tiszától északra eső területen teljesen elhamvadt a megye legnagyobb helysége, Nagyszöllős s romokban hevert Tiszaúj-lak, melyet már a lengyelek felgyújtottak 1657-ben, épen maradt azonban a Tisza vizei által védett Sásvár, továbbá Tiszakeresztúr, Mátyfalva, Rákóc és a két Karaszló, míg a többi helységeknek ezen a területen csupán egy része esett a pusztításnak áldozatul.²

A veszteséget, mely a megye népességét az 1661. évi török-tatár dúlás alkalmával érte, az említett portaösszeírás csupán általánosságban említi,³ tudjuk azonban, hogy a török, főleg pedig a tatár hadak útján mindig megritkult a lakosság. Sokan életüket veszítették el, még többen pedig török katonák s a hadakat követő rabszolgakereskedők kezére kerültek.⁴ A veszteség világosan kifejezésre jut a dézsmafizető lakosságról előbb közölt kimutatásunk 1663. évi rovatában is, mivel a dézsmafizetők száma az előző, 1638. évi dézsmások számához képest jóval kevesebb lett. Tekintettel arra, hogy e csökkenésben az 1661. évi török-tatár pusztítás és az 1657. évi lengyel dúlás hála elválaszthatlanul együttesen jelentkezik, a csökkenés arányosnak szinte még nem is látszik. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a fenti kimutatásban csupán az önálló háztartásokban bekövetkezett veszteség jut kifejezésre, ha tehát valamely család elpusztult is, de csak egyetlen oly tagja is, aki a paraszttelket kezébe tudta venni, életben maradt, a család többi tagjának elpusztulása kimutatásunkban rejtett marad. Azt is meg kell fontolnunk, hogy a pusztulás után mindjárt

¹ „Manserunt aliquot domus integrae, sed quoniam eorum inhabitatores capti partim, partim vero omnia pecora abacta, porta esse nequit”.

² Salánknak egyharmada maradt meg, Komjáton és Ilonokújfalun 6–8 ház, Rakaszon 5, Szöllősvégárdón 5, Veresmarton 25, Egresen 14 ház égett meg. Feketepatakról csupán a jószágot hajtották el. Az összeírás nem szól Karácsfalváról, Kiskupányról, a két Sárádról, a két Csongováról, Királyházáról s ezeken kívül a nemesi falukat sem sorolja fel egyenként, hanem Bökénnyel kapcsolatban csupán összefoglalva említi meg: „Caeteri omnes pagi nobilitaras sunt, quae etiam combusti, excepta possessione Sásvár, que taxalis est”.

³ „Posteaquam Deus misericors... ruinam praesentem, desolationem nimiram incinerationem et *depopulationem* per gentem turcicam et tartaricam... super dictum comitatum nostrum de Ugotsa tulisset”.

⁴ Bizonyára az 1661. évi ugoecai dúlás alkalmával jutott török kézre s majd az egi törökök fogságába a Farkas Fábián putnoki főkapitány támogatott levelében (Tört. Tár. 1899. 192, az évszám hibásan közölve 1603-nak, vlg. 1663, a levél kiállítója ez időben volt putnoki kapitány) szereplő Szabó János, feleségével és nagy leányával. Az asszonyt az egi törökök kiengedték, hogy a váltságdíjúl követelt 300 kősót összegyűjtse.

megindult az idegenből érkező új telepések telkekre ültetése, úgy, hogy az 1663. évi jobbágyfő-számban az 1657. és 1661. évi veszteséget némileg már kiegyenlítették az új települők. Az utóbbiak gyors térfoglalása különösen az olyan helységekben figyelhető meg élesen, melyekben az új települőkkel a falu népi és nemzetiségi arculata is megváltozott. Jó példa erre a nemesi eredetű, de ez időben már az eljobbágyosodás felé tartó Szirma, ahol 1653-ban 10 ember fizetett dézsmáláskor keresztyénpénzt s ahol a két dúlás után 1663-ban is 10 jobbágyember és 1 özvegy asszony szerepel ugyan a keresztyénpénzfizetők sorában, ezek között azonban több előbbit már nem, ellenben olyan új neveket találunk, melyeknek előzőleg nyoma sem volt a faluban. Ezek és a következő években feltűnő új nevek, melyeket itt felsorolunk, pontosan jelzik egyúttal a magyar Szirma elruténesedésének kezdeteit is:

1663.	Kalina Ágy „rutinus advena” név nélkül
1665.	Lengyel Vayszko Veléti
1668.	Cziczuves Litva Prisznyak Roman.

Az 1661. évi török-tatár pusztításnak és az új elemek térfoglalásának összefüggését, határozottan kifejezésre juttatja az ugoesamegyei református prédikátorok és a Perényi család között Ugocsa megye törvényszéke előtt 1668-ban létrejött egyezés is, melyben a Perényiek kötelezték magukat, hogy a papi dézsmát az „idegen oroszok”-kal is megadják, akik Feketeardó és Szászfalu helységeiben a „pogányok pusztítása és az pestisnek graszálása miatt elfogyott magyar jobbágyoknak helyeikben” szállottak.¹

A két nagy dúlás által fölkaavart népi hullámszás a Wes-selényi összeesküvés után az 1670-es évektől évtizedekre új tápot kapott a kuruc-labanc ellentétben, mely éppen ezt a vidéket suj-totta kegyetlenül. Egyszer a bujdosók, máskor a német hadak telepedtek reá a megyére, a lakosság nyögött a nagy katonatar-

¹ Per. 1668. F. 19. Ns 12.

² Ezek sarcolásairól és kihágásairól számos feljegyzés Ugocsa m. közgyűlési jegyzőkönyvében. Feldolgozta Komáromy, Száz. 1892. 27, 114. Ugyanerről az 1676. évi követi utasítás 1, 7, pontja. Tört. Tár. 1676. 699.

tási teher alatt¹ és szenvedte a kóborló csapatok s a reászállásolt zsoldosok garázdaságait. A szegény népnek nyomorultul kellett tűrni megaláztatását s bizonyára nem volt alaptalan a királyi kormány félelme, hogy az ugocsai faluk önként a török alá vetik magukat.² A közbiztonság megromlott, a bujdosókkal együtt rendkívül elszaporodtak a dúló-fosztó szegény legények is s a megye népe évtizedeken keresztül valósággal hadiállapotban élt. A megye előjárósága 1672. óta, rendszerint a főkapitányok kezdeményezésére, egész sorát hozta meg a statutumoknak, melyekben a „latrok” rajtaütései ellen minden faluban cirkálók kiállítását írta elő. Minden faluban lenni kellett hadnagynak és tizedesnek s ha a latrok a falura törtek, félreverték a harangokat s hírt adtak a szomszédos községeknek. Ha a molnár tolvajokat szállított át a Tiszán, értesítenie kellett a falu bíróját s naplemente után senkit sem volt szabad a folyón átengedni. A még ezután is növekvő rablások és megrohanások ellen a megye előjárósága az előbbi rendelkezéseket a megfelelő bővítéssel 1673., 1677. márciusában és májusában, 1680, 1690 és 1698-ban megújította, 1680-ban pedig a törökök megismétlődő berontásai miatt a megye 20 gyalogos katonát fogadott fel, akiknek Túrterebes mellett góré vagy szerdák építését határozta el.³

Ilyen viszonyok között az 1657. és 1661. évi nagy dúlások által felkavart települési hullámmás nem tudott nyugvó pontra jutni s a minden oldalról szorongatott megyéből paraszt és nemes egyformán menekülni igyekezett. A felsőmagyarországi megyék 1676. évi kassai gyűlésére kiküldött követének Ugocsa megye utasításba adta, hogy „declarálván az nemes vármegyének mostani nyomorúságos fogyatkozott állapotját, az földnek pusztulását, gabonának szűk voltát és az nagy szükség miatt az lakosoknak eloszlását, az sok alá- és feljáró, öfelsége magyar, német, horvát lovasbúl és gyalogból álló vitézinek szüntelen való extortiojokat, azon laborálljon, hogy felettébb való onussal az nemes vármegyének ne terheltessék”.⁴ A szegény sanyargatott jobbágyok az adó alól sokszor más falukba szöktek,⁵ sőt a megye 1693. évi statútuma szerint maguk a földesurak voltak

¹ A súlyos adó- és katonatartási teherről számos megyei statutum. Corp. Stat. III. 185, 191, 192, 204, 215, 226, 230, 231, 234, 235. Továbbá az 1676. évi követi utasítás. Tört. Tár. 1896. 699.

² Ugocsa megye 1671-ben királyi parancsot kapott, hogy akadályozza meg, hogy az ugocsai faluk önként a török alá vessék magukat, aminek híre jár. Per. 1671. júl. 24.

³ Corp. Stat. III. 163, 175, 176, 177, 182, 183, 195–197, 233.

⁴ Tört. Tár. 1896. 699.

⁵ A megyének az ilyen szökéseket tilalmazó statutumai: Corp. Stat. III. 204 (1691), 214 (1692), 215 (1693).

azok, akik elvitték más vidékre jobbágyaikat, ami csak súlyos bította a visszamaradtak terheit.¹ A megye 1698-ban tehát azt is kimondta, hogy ha a földesurak elszökött jobbágyaik visszahozatását megtagadnák, az ilyen jobbágyok terhét maguk kötelesek vállalni.²

Jóllehet tehát a XVII. sz. utolsó évtizedeiben állandóan hullámzott a megye területére az új települők sora s a népesség gyarapodását a megye az új települőknek nyújtott kedvezményekkel is igyekezett előmozdítani,³ a dézsmás falukban a dézsmafizetőknek a két nagy pusztítás után lecsappant száma ezekben a nehéz évtizedekben jelentékeny további eltérést nem mutat fel. Amennyit nyert tehát ez a vidék az újonnan érkezők által, körülbelül annyit el is veszített az elpusztultak és elszököttek révén.⁴ Megfigyelhetjük, hogy az új lakosok legnagyobb része igen rövid idő alatt eltűnt a megyéből, ahol a várt jólét helyett szenvedést, nyomorúságot és örökös életveszedelmeket talált. Ezekben az évtizedekben minden forrongásban és mozgásban volt a megyében s ezt az állapotot mi sem jellemezhetné jobban a jobbágnév soroknál, melyekben évenként új, ismeretlen rétegek kerülnek szemünk elé, ezek az új elemek azonban nagyobb részben néhány év alatt ismét eltűnnek.⁵

A XVIII. sz. elején a Rákóczi-felkelés további megpróbáltatások elé állította a megye népét és sorait rendkívül megritkította. Már az a veszteség sem volt jelentéktelen, amelyet a megye nemessége és parasztsága a hadbaállással szenvedett, hiszen a kis megyéből Rákóczi zászlója alatt 1703-ban 700 ember szolgált s már addig 50 vitéz esett el,⁶ ennél is azonban nagyobbak látszik a jobbágyság elszéledése következtében előállott népi veszteség. A felkelés anyagi terheit elsősorban az

¹ U. ott 215.

² U. ott 231.

³ 1698: „Si in aliquem hactenus desertum et desolatum pagum de novo incolae venirent ibidemque stabiliter residere vellent, habebitur talium pagorum et incolarum condigna ratio, prouti assecurantes, quod vel in vectura, vel in quartirantium intertentione pro temporum exigentia certam relaxationem consequentur”. Corp. Stat. III. 233. A következő évben azok közül, akik „ex vicinis comitatibus, ex partibus ad desertas aliquorum dominorum sessiones et demos condescendere voluerint ad habitandum”, az elhagyott házakba szállók egy évig, akik pedig épületek nélküli, üres telekre ülnek, 3 évig minden teher alól mentesek lesznek. U. ott 235.

⁴ A kölcsönös jóviszony érdekében Ugocsa megye 1698-ban kimondta, hogy a más megyéből ideszökött jobbágyokat megkeresésre ki kell adni, de hasonló elbánást kívánt a szomszéd megyéktől is. U. ott 232.

⁵ Ez évtizedek történetéhez még Lehóczky, Szenvedéseink történetéhez. Győri Tört. és Rég. Füzetek III. 342; Komáromy A.: Kuruczvilági emlékek Ugocsa vm. levéltárában. Tört. Tár 1901. 397. s köv. II.

⁶ Száz., Kom. id. m. 1893. 19.

északkeleti megyéknek kellett viselni, ezekre hárult nem csupán a hadak zömének kiállítása és ellátása, hanem esetenként a menekültek eltartása is.¹ A megye a fejedelemhez küldött leveleiben többször a végső pusztulás képét festi a fejedelem elé s 1709-ben már oly ínségről kesereg, hogy a „szegénység idegen ételnek nemeire úgymint mogyorófa barka és tengeri koscsány kenyérre szorulván tengeti magát”. A jobbágyság nem szánt, nem vet, hanem menekül amerre szeme lát, Lengyelországba és másfelé. Kivált a rutének és oláhok szökdösnek anynyira, hogy ilyenkor 2–3 falu is lakatlan marad.²

Fel lehetne tenni, hogy a megye az elérendő cél, a terhei könnyítése érdekében a valóságnál sötétebb képet festett helyzetéről, az 1715-i összeírás s az 1716. évi dézsmakimutatás azonban igazolja azt. Azokban a síkföldi falukban ugyanis, melyekben 1580-ban még 1188 jobbágyfő fizetett dézsmát s ahol az 1657. és 1661. évi dűlások s a reákövetkező évtizedek nyomorúságai után 1689-ben még mindig 619-en dézsmáltattak meg, 1716-ban csupán 314 dézsmáló akadt. Hogy pedig nem valami történetesen rossz termés vagy elemi csapás (áradás, fagy stb.) következtében volt ily csekély a dézsmálok száma, bizonyítja az a körülmény, hogy az előző évi, 1715.-i országos összeírás alkalmával ugyanezekben a falukban összesen 330 jobbágyfőt vettek számba. A jobbágynévsorok tanúsága szerint a maradék-jobbágyságban már csak elvétve találhatók meg a 100–150 évvel korábbi jobbágyság nyomai, az évtizedek óta folyó pusztulás – eltekintve az ezek nélkül is folyó említett természetes békés belső cserélődéstől – felkavarta és elsodorta a népi közösségek alaprétegeit. A viharos idők azonban jó részében elhordták azokat az új rétegeket is, melyek az 1660–1700 évek között gyors hullámozásban és folytonos cserélődéssel szállottak a megyére. Ezeket az új otthon, a föld gyökere még nem kötötte meg, élt bennük még az elcserélt otthon emléke, de a vándorúttól sem riadoztak, hiszen ide is azon jutottak – természetes, hogy a súlyos idők nyomása alatt elsősorban most is ezek indultak meg. Ezek az új elemek – miként Ugocsa megyének fent idézett 1709. évi levele említi – a rutének és oláhok voltak s bizonyára az előbbiekből kerültek ki azok, akik hazájukba, a lengyel földre fordultak vissza.

Az 1715. és 1716. évi jobbágynévsorok még mindig nem a mélypontot jelzik. A pusztulás és elhanyaglás korszaka, melyet az 1657. évi lengyel dűlés nyitott meg, Ugocsa megyében a Rá-

¹ Idevonatkozólag Komáromy idézett tanulmánya és közleménye: Száz. 1893. 118–122., Tört. Tár 1901. 398–411 és Ugocsa megyei levelei II. Rákóczi Ferenchez, O. L. Miss.

² Tört. Tár 1901. 408–410.

kóczi-felkeléssel nem záródott le. Az 1717. évi török hadjárat alkalmával Kelet-Magyarországba betört tatár hadak aug. 29. és 30. napjain ugyanis Ugocsa megyét felprédálták s jöllehet a sok rabbal kitakarodó rabló sereget Mármarosban meglepték és megverték s kezeik közül 9000 rabot kiszabadítottak, Ugocsa megye embervesztesége, miként az alábbi kimutatás¹ szemlélteti, még így is jelentékeny volt.

	Elvittek a tatárok		Vissza került	
	nemes személyt	paraszt személyt	nemes személy	paraszt személy
Alsósárad	–	6	–	5
Batár	1	37	–	23
Bökény	44	88	31	58
Csarnató	–	1	–	–
Csedreg	–	11	–	8
Csepe	6	25	2	7
Csoma	41	–	21	–
Dabolc	8	–	3	–
Egres	–	2	–	2
Fancsika ²	50	–	26	–
Farkasfalva	1	1	1	–
Feketeardó	–	66	–	30
Feketepatak	–	3	–	3
Fertősalmás	105	38	69	5
Forgolány	44	16	30	3
Gődényháza	–	4	–	4
Halmi	–	45	–	32
Hetény	9	23	6	13
Karácsfalva	–	52	–	35
Királyháza	–	58	–	32
Komját	–	4	–	3
Kökényesd	1	57	1	32
Mátyfalva	36	105	26	67
Nagyszőlős	–	9	–	3
Nevetlenfalu	1	1	1	1
Péterfalva	177	–	123	–
Rakasz	–	9	–	8
Rákóc	–	12	–	12
Salánk	–	4	–	3
Sásvár	–	75	–	43
Szászfalu	–	19	–	5
Szirma	30	51	16	38
Szőllősvégardó	–	1	–	1
Tekeháza	–	5	–	1

¹ A kimutatást a megye előljárósága által 1717. szept. 22-én felvett vizsgálat adatai alapján állítottuk össze. A vizsgálat eredményét Komáromy András tette közé (Tört. Tár 1903. 442–445) a mármaroszigeti ref. lyceum könyvtárában levő másolatból.

² Fancsika számaiban (50, 26) vegyesen foglaltatnak együtt nemesek és nem nemesek.

	Elvittek a tatárok		Vissza került	
	nemes személyt	paraszt személyt	nemes személy	paraszt személy
Tiszaújhely	–	9	–	7
Tiszaújlak	7	10	6	7
Tivadar	–	25	–	–
Túrterebes	–	4	–	2
Veléte	–	18	–	–
Verbóc	1	3	1	3
Veréce	–	1	–	–
Veresmart	–	4	–	2
Összesen:	562	902	363	498

Akli, Alsókaraszló, Bábonny, Batarcs, Bocskó, Felsőkaraszló, Felsősárad, Gyula, Ilonokújfalu, Kiscsongova, Kisgérce, Kiskupány, Kistarna, Komlós, Nagycsongova, Nagygerce, Nagytarna, Ölyvös, Sósújfalu, Szárazpatak, Tamásváralja, Tiszakeresztúr és Turc – tehát jobbadán a rutén és oláh hegyi faluk – lakosai idejében elrejtöztek a hegyekben s így megmenekültek, ingó-bingó jószágaikban és házaikban azonban sok kárt szenvedtek.¹

Az elveszett 603 nemes és jobbágy-személy közül – akik alatt nagyokat és kicsinyeket egyformán kell értenünk² –

¹ Kirvát a vizsgálat azért nem említi, mert ekkor üresen, pusztán állott.

² Forrásunk ugyan nem jelöli meg, hogy az elvitt személyek alatt csak felnőtteket, vagy éppen férfiakat kell-e érteni s bár a szövegezés inkább erre mutat („Hetényből elvittek 9 nemest és 23 parasztot”), nem tartjuk vitathatónak, hogy e számok a lélekszámot jelentik. Már az a megfontolás is erre az eredményre vezet bennünket, hogy a megye kiküldöttei az összes elszenderedett károkat írták össze, de következtethetünk reá abból is, hogy az egyes helységekből az 1717-ben elvitt parasztszemélyeknek az 1715. évi országos összeírásban és az 1716. évi dézsmajegyzékben – melyek csak a családfőket tüntetik fel – csupán hányada található. Így pl. Szirmán 1715-ben és 1716-ban 8–8 családfő szerepel s ugyaninnen 1717-ben 51 parasztszemélyt vittek el a tatárok, az utóbbi szám tehát nyilván a családtagokat, vagyis az egész háznépet tartalmazza. Ezt a megállapításunkat további érvekkel is alátámaszthatjuk. Forrásunkban ugyanis azt olvashatjuk, hogy „Mátyfalváról elraboltak 36 nemest családotól együtt és 105 parasztot”. Ez az egyetlen eset, mikor az összeírás egész családok elrablását említi, bizonyára megkülönböztetésként a máskor egyes személyeket jelölő-számoktól. Hivatkozhatunk végül Bay István bökényi lakosra, aki – mint kortárs – naplójában leírta a tatárok bökényi dúlását. Szerinte „1717. die 29. augusti úgymint vasárnap délután rablotta el ezen bökényi lakosokat az templomból, úgymint százhetvenig valót, *nagyokat és kicsinyeket*”. Majd: „ezen falubelieket szabadított meg Isten százig valót”. A hivatalos összeírás szerint Bökényből 132 nemest és parasztot vittek el s 89 került vissza, az eltérés tehát nem oly lényeges, hogy az utóbbi számokat nem lehetne azonosaknak tekinteni a valóban lélekszámot jelentő, de kikerekített naplóbeli számokkal. (A naplót az „Ugozca” című hírlapban ismertette és abból részleteket közölt id. Nagyiday Ferenc, a hírlapból kivágott cikket, melyről a kelet hiányzik, Komáromy András elhelyezte a M. Nemz. Múz.-ban levő ugocsamegyei jegyzetei között).

később egyesek még hazakerültek,¹ az emberveszteség azonban, mely 1717-ben a hat évtized óta sorozatos csapások alatt szenvedő és egyre fogyó ugoicsai népességet érte, rendkívül súlyos volt. Elég reámutatnunk, hogy azokból a helységekből, melyekben az előző évben 314 jobbágy fizetett dézsmát, ahol tehát kb. ugyanennyi jobbágy-család lakott, e családok köréből most 674 személyt ragadtak el a tatárok s ezek közül 293 oda is vészett.

Az 1717. évi tatár dúlás után a megye története végül békés mederbe fordult s megindult a veszteségeket pótló regeneráció folyamata. A hatalmas hézagok kitöltése gyorsan haladt előre s félévszázad alatt a megye nemcsak visszanyerte népessége veszteségét, hanem jelentékeny többletkez is jutott. Ez alatt a félévszázad alatt a népesség egyenletesen gyarapodó vonalán törés is található, az 1739. évi pestis pusztítása, a visszaesés azonban – bár a pestis nyomait üres telkek itt-ott még 30–35 év múlva is jelezték² – nem volt tartós és nem akasztotta meg az új település lendületét. A jobbágynévsorok bizonyossága szerint az utolsó tatárdulás (1717) és az úrbérrendezés (1775) közé eső alig 60 év alatt a megye területén a folytonos beszívargás eredményeként új népréteg gyülemlt fel, mely sok helyen a mérleg nyelvét is gyorsan és nagy súllyal billentette saját oldalára. Két emberöltő alatt csak így háromszorozódhattott meg a megye lakossága, de így alakult át a megye népi arculata is. A pusztulás természetesen nem egyformán érte a megye egész területét, így ez az átalakulás sem volt egyenletes. Egyes vidékek sorsa elválasztódott más vidékekétől, e területi szétszakadozottságnak, a pusztulás és az új megtelepülés eloszlásának vizsgálata azonban a pusztula népesedési kérdésektől messzebb vezet bennünket s arra a kérdésre is választ ad, hogy a most letárgyalt két évszázad alatt a történeti események hullámaiban miként alakult a megye nemzetiségeinek sorsa. Ezekről a kérdésekről a következő fejezetünk szól.

¹ A Kis Szirmay Ilona csak 1724-ben került haza a fogságból. Az árva leány, miként Szirmay Antal leírja (Not. Ug. 22, 28.), hat éves volt, mikor a fertősalmási templomban rokonaival együtt a tatárok fogságába került. A hozzátartozók megszabadultak, a kisleány azonban Chersonba került egy tatárhoz, aki később eladta Moldvába, özvegy édesanyja már a tatár házából levelet kapott a kisleánytól (?), melyben kiváltását sürgette. Moldvából lelketlen gazdája sürgette a váltságdíjat, melyhez – 300 aranyhoz – végül is hozzájutva, 7 év után hazajutott a leány. A számok mögött, melyek lapjainkon a pusztulás szemléltetésére állanak, a valóságban mennyi megrendítő tragédia húzódik meg!

² Az úrbérrendezés előkészítése során 1772–73-ban felvett „fassio”-kban gyakran találunk olyan üres (deserta) telkeket, melyek a lakosok vallomása szerint e pestis idején maradtak pusztán.